

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΒ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 161 • ΜΑΪΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1999 • ΗΓΙΑΡ - ΣΙΒΑΝ 5759

Ο εβραϊκός και ο ελληνικός πολιτισμός βάση του ευρωπαϊκού

Του EPIX ΦΡΟΜ

OΔΥΤΙΚΟΣ πολιτισμός μας στηρίζεται σε δύο βάθρα: τον εβραϊκό και τον ελληνικό πολιτισμό. Θεωρώντας την εβραϊκή παράδοση, που τα βάθρα της βρίσκονται στην Παλαιά Διαθήκη, διαπιστώνουμε ότι συνιστά μια σχετικά καθαρή μορφή πατριαρχικής κουλτούρας, που εδραιώνεται στην εξουσία του πατέρα μέσα στην οικογένεια, του iερέα και του βασιλιά στην κοινωνία και του πατρικού Θεού στους ουρανούς. Όμως, παρά την άκρα αντή μορφή πατριαρχισμού είναι δυνατό να αναγνωρίσουμε τα παλαιά μητριαρχικά στοιχεία, όπως υπάρχουν στις συνδεόμενες με τη γη και τη φύση (τελετουργικές) θρησκείες, που κατατροπούθηκαν από τις ορθολογικές πατριαρχικές θρησκείες κατά τη δεύτερη χιλιετρού π.Χ.

ΣΤΗΝ ΑΦΓΗΗΣΗ της Δημιουργίας, ο άνθρωπος εξακολουθεί να βρίσκεται σε πρωτόγονο σύνδεσμο με το έδαφος, χωρίς την ανάγκη της εργασίας και χωρίς συνείδηση του εαυτού του. Η γυναίκα είναι πιο ξύντια, πιο ενεργητική και πιο τολμηρή απ' τον άνδρα και μόνο μετά την "πτώση" ο πατριαρχικός Θεός αναγγέλλει την αρχή σύμφωνα με την οποία η γυναίκα πρέπει να υπακούει τον άνδρα. Ολόκληρη η Παλαιά Διαθήκη είναι μια επεξεργασία κατά διαφόρους τρόπους της πατριαρχικής αρχής με την καθέρωση ενός ιεραρχικού σχήματος, ενός θεοκρατικού κράτους και μιας αυστηρά πατριαρχικής οικογενειακής οργάνωσης. Στη συγχρότηση της οικογένειας, όπως περιγράφεται στην Παλαιά Διαθήκη, συναντάμε πάντοτε το πρόσωπο του αγαπητού νεού: Ο Άβελ έναντι του Κάιν, ο Ιακώβης κατά του Ισαάκ, ο Ιωσήφ κατά των αδελφών του. Και κατά μια ευρύτερη έννοια, ο λαός του Ισραήλ ως ο αγαπητός νιός του Θεού. Αντί της ιαστήτας όλων των παιδιών στα μάτια της μητέρας, βρίσκουμε τον αγαπητό νιό, που αγαπά περισσότερο τον πατέρα και

αγαπάται περισσότερο απ' τον πατέρα ως διάδοχό του και κληρονόμο της περιουσίας του. Στον αγώνα για την εξασφάλιση της θέσης του αγαπητού νεού, και κατά συνέπεια για την κληρονομιά, τα αδέλφια μετατρέπονται σε εχθρούς και η ισότητα παραχωρεί τη θέση της στην ιεραρχία.

Η ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ όχι μόνο θέτει αυστηρό ταμπού στην αιμομιξία, αλλά και επιβάλλει την απαγόρευση της προσήλωσης στο έδαφος. Η ανθρώπινη ιστορία περιγράφεται να αρχίζει με την εκδίωξη του ανθρώπου απ' τον παράδεισο, απ' το έδαφος που έχει οιζώσει και με το οποίο αισθανόταν ένα. Η εβραϊκή ιστορία περιγράφεται να αρχίζει με την εντολή προς τον Αβραάμ να εγκαταλείψει τη χώρα που γεννήθηκε και να μεταβεί "εις χώραν την οποίαν δεν γνωρίζει". Από την Παλαιστίνη η φυλή περιπλανέται στην Αίγυπτο. Απ' εκεί επιστρέφει πάλι στην Παλαιστίνη. Άλλα και ο νέος εποικισμός δεν είναι ο τελικός. Οι διδασκαλίες των προφητών κατευθύνονται κατά της νέας αιμομικτικής εμπλοκής με το έδαφος και τη φύση, όπως εκδηλώνονται στη χανατική ειδωλολατρία. Διακηρύσσουν την αρχή σύμφωνα με την οποία ο λαός που έχει αποστεί από τις αρχές της λογικής και της δικαιοσύνης και ειμένει στις αρχές του αιμομικτικού δεσμού με το έδαφος, θα εκδιωχθεί από το έδαφός του και θα πλανιέται στον κόσμο δίχως στέγη και δίχως πατρίδα, ώσπου ν' αναπτύξει τις αρχές της λογικής, ώσπου να ξεπεράσει τον αιμομικτικό δεσμό με το έδαφος και τη φύση. Μόνο τότε μπορούν οι άνθρωποι να επιστρέψουν στην πατρική τους γη, μόνο τότε το έδαφος θα είναι ευλογία, ανθρώπινη κατοικία απελευθερωμένη από την κατάρα της αιμομιξίας. Η έννοια της εποχής του μεσοσανισμού είναι η έννοια της ολοκληρωτικής νίκης πάνω στους αιμομικτικούς δεσμούς και της απόλυτης εδραίωσης της πνευματικής πραγματικότητας της θεικής και διανοητικής συνείδησης, όχι

Συνέχεια στη σελ. 29

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Εσωτερικό της Συναγωγής Τρικάλων η οποία χτίστηκε τον 19ο αιώνα και αναστηλώθηκε μετά το 1945. (Από το βιβλίο του N. Σταυρουλάκη «Jewish Sites and Synagogues of Greece»).

Ο Πλάτων και η δουλεία

Υπό ΔΑΥΙΔ ΜΠΕΝ ΓΚΟΥΡΙΟΝ

Ο πρωθυπουργός του Ισραήλ Δαυΐδ Μπέν Γκουριόν (νιός του Λέοντος) είναι ασφαλώς μία από τας μεγάλας φυσιογνωμίας της εποχής μας. Σπάνιον φαινόμενον γηέτον, που ενσαρκώνει τας αρετάς και το δυναμικόν του λαού του, ο Μπέν Γκουριόν φυσικώς και ηθικώς, είναι ένα κράμα βιβλικού πατριάρχου, Ελλήνος φιλοσόφου και Ρωμαίου στρατηγού των δημοκρατικών χρόνων.

Ο φλογερός και θελματικός δημιουργός του ισραηλινού κράτους, εγεννήθη το 1886, εις κάποιο γκέτο μας σκοτεινής πολωνικής πολίχνης, υπό το καθεστώς των τσαρικών αντισημιτικών "πογκρόμ".

Αφού ηγωνίσθη από νεαροτάτης ηλικίας δι' ανθρωπιστικά ιδεώδη και εγνώσιμες τας φωνικές φυλακές, απεφάσισε να μεταναστεύσῃ εις την αρχαίαν γην των προγόνων του και ν' αφιερώσει την ζωήν του εις τον Σιωνισμόν, το εθνικόν κίνημα απελευθερώσεως των εν διασποράιιν του Ισραήλ.

Εις ηλικίαν 20 ετών, το 1906, εγκατεστάθη εις την Παλαιστίνην και έκτοτε ειργάσθη υπό σκληράς συνθήκας μαζί με τους άλλους αποίκους δια την δημιουργία μας εβραϊκής εθνικής εστίας. Η εγκατάλειψη υπό της Αγγλίας της εντολής επί

των εδαφών της Παλαιστίνης έδωσεν εις τον διναμικόν ηγέτην την αναμενόμενην ευκαιρίαν να συντίσῃ το 1948 το κράτος του Ισραήλ, των τυχών του οποίου προσταταί έκτοτε σχεδόν ανελλιπώς. Παρά το συντριπτικόν βάρος των καθηρώντων του, ο Μπέν Γκουριόν οιδέποτε αμελεί τας προσφιλείς μελέτας του επί των αρχαίων φιλοσοφικών και θρησκευτικών συστημάτων. Κάτοχος ειναιτάτης παιδείας, αιθεντία εις την συγκριτικήν θρησκειολογίαν, εξαιρετικώς πολιτιγλωσσος, ο Ισραηλινός πρωθυπουργός μελεταί εις το πρωτότυπον τα αρχαία κείμενα. Η ελληνική φιλοσοφία και ιδιαίτερος ο Πλάτων -"ο οποίος ανήκει εις όλας τας χώρας και όλας τας εποχάς και του οποίου η σοφία επί 2.300 έτη ονδαμός ημανχρόθη"- αποτελεί την προσφιλή ενασχόλησην και τον γνώμονα του βίου του. Οπως διεκήρυξε κατ' επανάληψιν δημοσίᾳ, εις την πολιτικήν του δράσιν επιθυμεί να πραγματώσῃ το πλατωνικόν: ότι πρέπει οι φιλόσοφοι να κινέονται και η οι κινέονται να φιλοσοφήσουν. Ας σημειωθῇ, τέλος, ότι ο Μπέν Γκουριόν ανεκριθήσθη διδάσκαλος της Φιλοσοφίας επί διατριβής του επί του Πλάτωνος.

«Καθημερινή», 12 Φεβρουαρίου 1958

Ο Πλάτων είναι εις εκ των ελαχίστων συγγραφέων της κλασικής εποχής της ελληνικής φιλοσοφίας, του οποίου τα έργα -χάρις εις την σχολήν του, την Ακαδημίαν, επιζήσασαν αυτού κατά 1.000 περίπου έτη- έφθασαν όλα μέχρις ημών, και μάλιστα ακέραια. Εις τα έργα αυτά, τα οποία κατά το πλείστον έχουν την μορφήν διαλόγων μεταξύ

διαφόρων συνομιλητών (τη εξαιρέσει της Απόλογίας του Σωκράτους και των Επιστολών) εξετάζονται όλα τα προβλήματα, τα οποία απησχόλουν τότε την ελληνικήν σκέψιν και περί των οποίων δύναται να λεχθῇ ότι μέχρι σήμερον εξακολουθούν να απασχολούν την ανθρωπίνην σκέψιν. Είναι αμφίβολον εάν εις την Ιστορίαν της Ανθρωπότητος υπάρχη άλλος μεγάλος

στοχαστής γνωρίζων να γράφη και να διατυπώνη τας σκέψεις του καθ' ον τρόπον ο Πλάτων.

Παρ' όλα ταύτα δεν θα ημπορούσαμεν να είπωμεν ότι γνωρίζομεν τας αντιλήψεις του ιδίου του Πλάτωνος, όσον αφορά τα προβλήματα, τα οποία συνεζητήθησαν και ηρμηνεύθησαν εις τους Διαλόγους του. Οι λόγοι εν προκειμένω είναι δύο: 1) Εις τους διαλόγους αυτούς, ουδέποτε εμφανίζεται ο ίδιος ο Πλάτων. Εις τους περισσοτέρους εξ αυτών, ο κυριώτερος εξ όλων των συνομιλούντων είναι ο Σωκράτης, ο πολυαγαπημένος του διδάσκαλος. Είναι δύσκολον, λοιπόν, κάθε φοράν να ξεχωρίσῃ κανείς ποία είναι αι ιδέαι εκείναι τας οποίας ο Σωκράτης εκφράζει ως ιδικάς του και τας οποίας ο Πλάτων ασπάζεται ή δεν ασπάζεται, ποίαι είναι αι ιδέαι αι αποδιδόμεναι εις τον Σωκράτη, αλλ' ανήκουσαι εις τον Πλάτωνα και ποίαι, τέλος, είναι αι αντιλήψεις, τας οποίας ο Σωκράτης εκθέτει και ο Πλάτων αναιρεί. Ο μεγαλοφυής μαθητής του Πλάτωνος, ο Αριστοτέλης, δεν παραλείπει να υπογραμμίσῃ τας διαφοράς των ιδέων του από εκείνας του διδάσκαλου του, και μάλιστα με την μεγαλυτέραν ικανοποίησιν. Εις τα έργα του Σταγειρίτου σοφού, υπογραμμίζεται πάντοτε η διάκρισις μεταξύ της διδασκαλίας του διδασκάλου και εκείνης του μαθητού. Άλλ' εις τα έργα του Πλάτωνος ουδέποτε παρατηρείται και η παραμικρά κριτική, έστω και υπό τύπον, υπαινιγμού, προς τον Σωκράτη. Εν τούτοις θα ήτο απίθανον να δεχθή κανείς ότι ο μεγάλος Έλλην διανοητής δεν έκαμε τίποτε άλλο, πέραν του να επαναλάβη την διδασκαλίαν του διδασκάλου του. Εις το τελευταίον και εκτενέστερον έργον του Πλάτωνος, τους "Νόμους", ο Σωκράτης δεν εμφανίζεται διόλου, ενώ εις μερικούς διαλόγους που εγράφησαν προ των "Νόμων", ως λ.χ. ο "Τίμαιος", ο Σωκράτης παύει να διαδραματίζῃ τον πρωτεύοντα ρόλον. Και έπειτα είναι βέβαιον ότι ακόμη και εις τους Διαλόγους, εις τους οποίους ο Σωκράτης παραμένει ο κυριώτερος εκ των συνομιλητών (ήτοι εις τους περισσοτέρους εκ των πλατωνικών Διαλόγων), ο Πλάτων παρουσιάζει προσωπικά απόψεις και αντιλήψεις του, αποδίδων αυτάς εις τον σεβαστόν διδάσκαλόν του. Σήμερον όμως δεν ημπορούμεν να διακρίνωμεν κατά τρόπον ανεπίδεκτον πάσης αμφισβητήσεως ποία είναι αι αντιλήψεις του Πλάτωνος και ποία αι του Σωκράτους. Ο ίδιος ο Σωκράτης δεν έγραψε ποτέ τίποτε και ότι περί αυτού γνωρίζομεν, προέρχεται κυρίως από τους "Διαλόγους" του Πλάτωνος, τα "Απομνημονεύματα" του Ξενοφώντος και εμμέσως από τα κείμενα του Αριστοτέλους. Άλλα και εις αυτά ακόμη τα κείμενα του Αριστοτέλους, δεν είναι πάντοτε εύκολον να γνωρίζῃ κανείς κατά πόσον αι υποβαλλόμεναι εις κριτικήν αντιλήψεις, οφείλονται εις τον Σωκράτη ή εις τον Πλάτωνα.

2) Ο ίδιος ο Πλάτων μας εμβάλλει εις αμφιβολίας

ως προς το κατά πόσον εις τα έργα τα οποία έγραψε εκθέτει τας απόψεις του και τα δόγματα του. Ο μεγαλοφυής Αθηναίος, του οποίου όχι μόνον το βάθος και ο πλούτος της σκέψεως, αλλά και η λογοτεχνική δύναμις και το τάλαντον της εκφράσεως παραμένουν ίσως μοναδικά εις την παγκόσμιον λογοτεχνίαν, είχε την γνώμην ότι η γραπτή διατύπωσις των σκέψεων δεν ημπορεύει να εκφράσῃ την πάλλουσαν εντός της ανθρωπίνης καιδίας βαθείαν αλλίθειαν.

Εις τον "Φαίδρον" ο Σωκράτης λέγει: "Εκείνος που καταλείπει γραπτάς οδηγίας οιασδήποτε φύσεως, όπως επίσης εκείνος που λαμβάνει γνώσιν των οδηγιών τούτων πιστεύων ότι από το κείμενον αυτό θα συμπεράνη τι το στερεόν και το βέβαιον, είναι πλήρης αφελείας... διότι η γραφή ομοιάζει προς την ζωγραφικήν. Πράγματι τα δημιουργήματα της ζωγραφικής εμφανίζονται εις τα μάτια μας σαν ζώντα όντα, αλλά ερωτώμενα σιωπούν με μεγάλην αξιοπρέπειαν. Το αυτό συμβαίνει με τον γραπτόν λόγον, ο οποίος δεν είναι ικανός να υπερασπίσῃ εαυτόν. Δεν υπάρχει παρά ένας άλλος λόγος, αδελφός του προηγούμενου, ο οποίος είναι μέσα εις την ψυχήν εκείνου που μανθάνει, ικανός να υπερασπίσῃ εαυτόν, να ομιλή και να σιωπά όταν πρέπει". (275 Γ)

Παρ' όλον ότι εκείνος που λέγει τα λόγια αυτά είναι ο Σωκράτης, έχει κανείς το δικαίωμα να διερωτήθη περὶ του κατά πόσον πρόκειται περὶ μιας ιδέας του Πλάτωνος ή περὶ μιας γνώμης του Σωκράτους, ο οποίος, ως ελέχθη, ουδέποτε έγραψε τίποτε και ο οποίος δεν έχεφράσθη παρά μόνον προφορικώς δι' ερωταποκρίσεων κατά την διάρκειαν συνομιλιών μετά των φίλων του, εις την οικίαν του ή καθ' οδόν.

Εν τούτοις, την αρνητικήν αυτήν γνώμην περὶ του γραπτού λόγου, ο Πλάτων την εκφράζει και ο ίδιος εις την εβδόμην επιστολήν του προς τους φίλους του Δίωνος του Σικελού, συνταχθείσαν, κατά τα φαινόμενα, περὶ το 353 π.Χ. Ο Πλάτων θα ήτο τότε περίπου 74 ετών και είχεν ήδη συγγράψει και "δημοσιεύσει" τα περισσότερα εκ των έργων του. Εις την επιστολήν αυτήν, αναφερομένην εις την φιλοσοφίαν του, εις το πολιτικόν και θητικόν του ιδεώδες, αναφέρει κατηγορηματικώς: "Δεν υπάρχει άλλωστε, έργον μου επ' αυτού και δεν θα υπάρξῃ ποτέ. Διότι ο λόγος δεν ομοιάζει με ουδένα εκ των άλλων τρόπων της γνώσεως, αλλά εκπηδά αιφνιδίως μετά μακράν περισυλλογήν και ωρίμανσιν - όπως το φως αναπτηδά από την φλόγα του πυρός- γεννάται εντός της ψυχής και έκτοτε αυτοτρέφεται". Και επαναλαμβάνει εις την ιδίαν επιστολήν (344), ότι δια να γνωρίσῃ κανείς το καλόν και το κακόν, πρέπει να μελετήσῃ και να κατανοήσῃ εις όλα τα πράγματα ποίον είναι το ψευδές και ποίον το γνήσιον, πράγμα το οποίον δεν είναι δυνατόν παρά δια του ενδελεχούς στοχασμού, δια της συζητήσεως και της κριτικής, δια της

εξετάσεως και συγκρίσεως των ονομάτων, των ορισμών, των οπτασιών, των εντυπώσεων, και δια της καλή τη πίστει, άνευ προκαταλήψεων, εξετάσεως των τιθεμένων ερωταποκρίσεων. Μόνον δια του τρόπου αυτού και όχι χωρίς καμμίαν δυσκολίαν, εξυπνά η διάνοια και η λογική εις την ψυχήν του ανθρώπου, καταβάλλοντος κατ' αυτόν τον τρόπον μίαν υπερτάπην προσπάθειαν “Δι’ αυτόν τον λόγον κάθε σοβαρός άνθρωπος αυτοδεσμεύεται να μη γράψῃ επ’ αυτών των πραγμάτων, τα οποία είναι εκ της φύσεως των σοβαρά, από φόβον μήπως ο λόγος του εκθρέψει διαμάχας και αμφισβήτησεις μεταξύ των ανθρώπων”.

Δεν είναι δυνατόν εν προκειμένῳ να μη σκεφθή κανείς ότι ο Πλάτων αναφέρεται εις τα ιδικά του έργα και πρέπει να δεχθή ότι η βάσις της διδασκαλίας την οποία εδίδαξεν από της ιδρύσεως της Ακαδημίας, διεβιβάσθη μόνον προφορικώς εις τους μαθητάς της Σχολής του. Κατά συνέπειαν, εκ των παραδόσεων αυτών, δεν μας απομένει σχεδόν τίποτε. Δεν ημπορούμεν να κρίνωμεν τας ιδέας του Πλάτωνος, παρά μόνον εκ των έργων του. Ετσι, είμεθα υποχρεωμένοι να μαντεύωμεν εάν εις τον τάδε Διάλογο, όντως αποκαλύπτει την σκέψιν του ή απλώς εκφράζει μίαν κρίσιν εξ ονόματος ενός άλλου. Επί του σημείου αυτού δεν έχομεν καμμίαν βεβαιότητα.

Ο Πλάτων, ένα πνεύμα παγκόσμιον, εις το οποίον τίποτε το ανθρώπινον δεν ήτο ξένον, δεν θα ημπορούσε να αγνοήσῃ το πρόβληματα της δουλείας, θεομούν υφίσταμένου τότε εις όλας τας χώρας και εις όλας τας ελληνικάς πόλεις, συμπεριλαμβανομένων και των Αθηνών, της γενετείρας του. Σήμερον, η διαίρεσις της κοινωνίας εις τάξεις φαίνεται εις πλείστους ανθρώπους, φυσική, αναγκαία, απαρασάλευτος. Κατά τον ίδιον αρχιβώς τρόπον, ο θεσμός της δουλείας εφαίνετο τότε φυσικός, απαραίτητος και απαρασάλευτος. Εις την εποχήν του Πλάτωνος και επί μακρόν χρόνον άντερα από αυτόν, δεν υπήρχε πόλις, δόγμα ή θρησκεία καταδικάζουσα την δουλείαν.

Η δουλεία υφίστατο από αρχαιοτάτων όμως ήδη χρόνων και αναμφιβόλως θα πρέπει να αναζητήσῃ κανείς την καταγωγήν του θεσμού, εις την ύπαρξην αιχμαλώτων πολέμου. Αι άγριαι φυλαί εφόνευν τους αιχμαλώτους των, κάποτε μάλιστα διά να τους καταβροχθίσουν. Κατόπιν οι αιχμαλώτοι έγιναν δούλοι και τούτο απετέλεσε πρόδοδον καταφανή, διότι τονλάχιστον, τους εχάριζαν την ζωήν. Ο θεσμός διεδόθη ευρύτερον κατά την μετάβασιν από του ποιμενικού και κυνηγετικού νομαδισμού, εις την γεωργίαν.

Εις την Ελλάδα υπήρχον δούλοι ήδη από της εποχής του Ομήρου. Οι αιχμαλώτοι πολέμου εγίνοντο δούλοι των νικητών ή επωλούντο ως δούλοι. Ακόμη και άνθρωποι ελεύθεροι, πεσόντες εις χείρας πειρα-

τών, επωλούντο ως δούλοι εις μακρινάς χώρας. Συχνά, η καταγωγή του δούλου ήτο εξ ίσου ή και περισσότερον αρχοντική από την καταγωγήν του αγοραστού του. Ο ίδιος ο Πλάτων, επιστρέφων εκ Συρακουσών εις Αθήνας, είχε συλληφθή υπό πειρατών, πωληθή ως σκλάβος και εξηγοράσθη από τους φύλους του. Εις την Ελλάδα, υπήρχον δύο κατηγορίαι δούλων: Οι μεν, ως εκείνοι των Αθηνών, ήσαν ξενικής καταγωγής και πηγοράζοντο. Οι άλλοι ήσαν αυτόχθονες, δουλοπάροικοι, όπως οι δούλοι εις την Σπάρτην και την Θεσσαλίαν. Οι εἰλωτες της Λακεδαιμονος δεν ανήκον εις ιδιώτας, αλλ’ εις το Κράτος. Ήσαν δούλοι του συνόλου. Ήσαν χωρικοί, αρχαίοι κατοίκοι της Πελοποννήσου, τους οποίους οι Δωριείς κατακτήται εμισφάσθησαν μεταξύ των δια τας αγροτικάς εργασίας. Ο κύριος δεν είχε το δικαίωμα να πωλήσῃ τον δούλον του, ούτε και να τον απελευθερώσῃ. Δούλος λοιπόν του Κράτους, ο είλως ημπορούσε να υπηρετήσῃ εις τας ενόπλους δυνάμεις, χερσαίας ή θαλασσίας και δεν ημπορούσε να απελευθερώθη παρά μόνον εις ωρισμένας περιπτώσεις, αμειβόμενος κατ’ αυτόν τον τρόπο κυρίως δια τας πολεμικάς του ανδραγαθίας.

Ο ιδιοκτήτης του είλωτος, είχε δικαίωμα εις έν μέρος των εισοδημάτων εκ των γαιών τας οποίας ούτος εκαλλιέργει ως δούλος και ημπορούσε να απατήσῃ από αυτόν όπως του παράσκη και προσωπικάς υπηρεσίας. Εν τω συνόλω των, οι εἰλωτες διετήρουν την προσωπικήν και οικογενειακήν των ελειθερίαν, ημπορούσαν να κατέχουν ωρισμένα αγαθά και κάποτε μάλιστα και να αποκτήσουν μεγάλην περιουσίαν. Οπωδήποτε οι Σπαρτιάται ήσαν επιφυλακτικοί απέναντι των ειλώντων επειδή ο αριθμός των εθεωρείτο μεγαλύτερος του αριθμού των πολιτών της Σπάρτης (δωδεκαπλάσιος περίπου). Πράγματι επωφελούμενοι ωρισμένων δυσμενών εποχών δια την Σπάρτην, ημπορούσαν να συμμαχήσουν με τους εχθρούς της και να επαναστατήσουν. Κάποτε, οι ίδιοι οι αυθένται των απέφασιζαν την θανάτωσίν των (Σημ.: Κατά τους υπόλογισμούς του Εδονάρδου Μάγιερ, 16 εἰλωτες εντιστούχουσαν πρό ένα Σπαρτιάτην. Άλλ’ ο αριθμός αυτός είναι προφανώς υπερβολικός). Εις την Κρήτην και την Θεσσαλίαν υπήρχον δούλοι, διαβιούντες υπό αναλόγους με τους εἰλωτας συνθήκας.

Εις την υπόλοιπον Ελλάδα και εις τας Αθήνας, οι δούλοι οινήκον εις χωριστούς κυρίους. Ηγοράζοντο, ή ήσαν υιοί δούλων του σπιτιού. Ο δούλος απετέλει απόλυτον ιδιοκτησίαν του κυρίου του, όπως οιοδήποτε άλλο αντικείμενον. Εις τας αρχαίας Αθήνας, όταν την γήιν εκαλλιέργουν οι αυτόχθονες, οι δούλοι ήσαν ολίγοι. Ο αριθμός των όμως ηυξήθη με την εξέλιξιν της βιοτεχνίας και της βιομηχανίας. Η αγορά των δούλων ετροφοδοτείτο δια των πολέμων μεταξύ των διαφόρων ελληνικων πόλεων ή δια των πολέμων μεταξύ Ελ-

λήνων και βαρβάρων. Όταν μία ελληνική πόλις, υπέτασε μίαν άλλην ελληνικήν πόλιν, επεκράτει η συνήθεια της θανατώσεως όλων εκείνων των ανδρών που ήσαν εις θέσιν να πολεμήσουν και της πωλήσεως των γυναικοπαίδων ως δούλων. Υπήρχε ένα συνεχές και μόνιμον “δουλοπάζαρο”, τροφοδοτούμενον από αιχμαλώτους πολέμου, προερχομένους από γειτονικάς προς την Ελλάδα χώρας και από αυτό ακόμη το Ισραήλ.

Ο προφήτης Ιωήλ καταλογίζει εις την Τύρον και την Σιδώνα, ότι επώλησαν τους υιούς του Ιούδα και της Ιερουσαλήμ εις τους υιούς των Ελλήνων (Ιωήλ Κεφ. Δ 6). Ομοίως, ο προφήτης Ιεζεκιήλ συμπεριλαμβάνει την Ελλάδα μεταξύ των χωρών αι οποίαι εμπορεύονται με την Τύρον και ανταλλάσσουν τα προϊόντα των “με την ζωήν ανθρώπων”. (Ιεζεκιήλ ΚΖ 13). Η Κύπρος, ευρισκομένη πλησίον του Ισραήλ, απετέλει ένα ακόμη κέντρον εις το οποίον ήρκαζε το εμπόριον των δούλων. Έκει οι πειραταί της Ανατολικής Μεσογείου, δρώντες εις την Συρίαν, το Ισραήλ, και την Αίγυπτον, ωδήγουν τους αιχμαλώτους των. Έκειθεν, οι δούλοι μεταφέροντο εις την Ελλάδα, και δη εις τους λιμένας των Αθηνών και της Κορίνθου. Εις τας Αθήνας, οι δούλοι εχοντιμοποιούντο εις οικιακάς εργασίας, εις τους αγρούς, εις τα εργαστήρια, εις τα ορυχεία αλλά ουχί σπανίως είχον και ωρισμένας ειδικότητας: Ήσαν διδάσκαλοι, ιατροί, ή υπηρέτουν εις την αστυνομίαν και εις άλλας δημόσιας υπηρεσίας.

Κατά την εποχήν λοιπόν του Πλάτωνος, τόσον πρό όσον και μετά, η δουλεία απετέλει φαινόμενον γενικόν, εις ολόκληρον τον κόσμον. Ο Αβραάμ είχε δούλους, τους οποίους είχεν αγοράσει, ή υιούς δούλων οι οποίοι, όπως και οι υιοί του Αβραάμ, έπρεπε να υποβληθούν εις περιτομήν. Ο Μωσαϊκός Νόμος απαγορεύει εις πάντα ξένον να συμμετάσχῃ εις το γεύμα του Πάσχα, αλλ' η Τορά το επιτρέπει εις τον “αργυρώνητον δούλον” και εις τον περιτμήθεντα. Επί πλέον, ο Εβραίος δούλος υπηρετεί μόνον επί εξ έτη τον κύριόν του και τον έβδομον χρόνον “φεύγει ελεύθερος, χωρίς να πληρώνῃ τίποτε” (Έξοδος, ΚΑ 2). Εάν όμως ο κύριός του του έδωκε μίαν γυναίκα εκ της οποίας απέκτησεν υιούς ή θυγατέρας, η γυναίκα του και τα τέκνα του μένουν εις τον κύριον. (Έξοδος ΚΑ 4). Όσον αφορά τον μη Εβραίον δούλον, ούτος ημπορούσε να παραμείνη δούλος ισοβίως και τα τέκνα του απετέλουν ιδιοκτήσιαν του κυρίου του. Εάν όμως ο κύριος “πατάξη τον οφθαλμόν του δούλου αυτού, και τυφλώσῃ αυτόν, θέλει αφήσει αυτόν ελεύθερον, εξ αιτίας του οφθαλμού αυτού. Και

έαν εκβάλη τον οδόντα του δούλου αυτού ή τον οδόντα της δούλης αυτού, θέλει αφήσει αυτόν ελεύθερον εξ αιτίας του οδόντος αυτού”. (Έξοδος ΚΑ 27).

Το Λευτικόν κάμνει σαφεστάτην διάκρισιν μεταξύ του Εβραίου δούλου και του δούλου του προερχομένου “εκ των εθνών, των πέριξ υμών” του ξένου. Ο κύριος του δούλου δεν θα πρέπει να τον υποχρεώνη να εργάζεται πολύ σκληρά και εξ άλλου κατά το έτος του Ιωβηλαίου ο δούλος επιστρέφει εις την οικογένειάν του και εις την γην των πατέρων του. Μόνον ο ξένος δούλος αποτελεί αιώνιον ιδιοκτησίαν του κυρίου του και η απαγόρευσης περὶ της επιβολής εις αυτόν σκληράς εργασίας δεν εκτείνεται μέχρις αυτού. (Λευτικόν ΚΕ 45). Μόνο η υποχρέωσης δια την ανάπτασιν του Σαββάτου είναι γενική: “... ίνα αναπταυθή ο δούλος και η δούλη σου καθώς εσύ. Και ενθυμού ότι ήσο δούλος εν τη γη της Αιγύπτου” (Δευτερονόμιον Ε 15). Ο Ιερεμίας (Κεφ. λδ) μάς πληροφορεί όμως ότι εις την πραγματικότητα τα κελεύσματα της Πεντατεύχου δεν ετηρεύοντο και ότι αφού ακόμη ο βασιλεύς Σεδεκίας συνήψε “συνθήκην μετά παντός του λαιού... ώστε να αποπέμψῃ έκαστος τον δούλο αυτού και έκαστος την δούλην αυτού... δια να μη έγη έκαστος δούλος Ιουδαίον αδελφόν αυτού”, οι κύριοι των δούλων μετέβαλον γνώμην και υπεδούλωσαν εκ νέου τους απελευθερώθεντας. Έκ παραλλήλου, εις το βιβλίον του Νεεμίου, αναγνώσκομεν μίαν περικοπήν σχετικήν με τους θρήνους του λαιού, εναντίον των “προκρίτων και των προεστώτων”, οι οποίοι υπεδούλωναν τον λαόν (Νεεμίας Ε 1, 5).

Αλλ' εις την Βίβλον, εκείνος ο οποίος λέγει τα πιο ανθρώπινα λόγια, όσον αφορά την δουλείαν, είναι ο Ιώβ: “Αν κατεφρόνησα την κρίσιν του δούλου μου ή της δούλης μου, όταν διαφέροντο προς εμέ, τί θέλω κάμει τότε όταν εγερθή ο Θεός; Και όταν επισκεφθή τι θέλω αποκριθή προς αυτόν; Ο ποιήσας εμέ εν τη κοιλίᾳ, δεν επόισε και εκείνον; Και δεν εμόρφωσεν ημάς αυτός εν τη μήτρα;”

Εις την Ελλάδα ουδεμία διάκρισις γίνεται μεταξύ του Ελλήνος και του ξένου δούλου. Όλοι αποτελούν ιδιοκτησίαν απόλυτον, αιώνιον κτήμα του αυθέντον των -τόσον οι ίδιοι όσο και τα τέκνα των, εκτός βεβαίως εάν ο κύριός των τους απηλευθερώνε. Εις τας Αθήνας όμως, αι συνθήκαι διαβιώσεως των δούλων (εκτός των εργαζομένων εις τα ορυχεία) ήσαν πολύ ανθρωπινώτεραι. Εις την πατρίδα του Πλάτωνος, οι δούλοι ήσαν ενδεδυμένοι όπως και οι κύριοι των. Εζούσαν σχεδόν ελεύθεροι, μερικοί δε εξ αυτών είχον και προσωπικά αγαθά. Πολλοί μάλιστα κατώρθωναν να πλουτίσουν, να εξαγοράσουν την ε-

λευθερίαν των και να εξομοιωθούν προς τους ελεύθερους ανθρώπους.

Eις τους «Αθηναίων Νόμους», οι οποίοι κακώς αποδίδονται εις τον Ξενοφώντα, αλλά εκ της συντάξεως των οποίων φαίνεται ότι εγράφησαν εις εποχήν προγενεστέραν της γεννήσεως του Πλάτωνος και προ της εκρήξεως του πελοποννησιακού πολέμου, ο συγγραφεύς, εις αριστοκράτης, απευθυνόμενος προς τους δημοκρατικούς, φαίνεται ασχάλλων δια την ελευθερίαν της οποίας απολαύουν εις τας Αθήνας οι δούλοι και οι ξένοι. Οι δούλοι, ως αναφέρεται πράγματι, απήλαυν μιας ελευθερίας τόσον μεγάλης ώστε ουδείς ετόλμα νά τους κτυπήσῃ. Ο δούλος ακόμη δεν παραχωρεί το προβάδισμα εις τον πολίτην και οι πολίται δεν είναι καλύτερον ενδεδυμένοι από τους δούλους των, εις τους οποίους επιτρέπουν να ζουν ανέτως. Μερικοί μάλιστα δούλοι συμπεριφέρονται ακριβώς ως οι ευγενείς. Επί πλέον οι δούλοι ημπορούν ελευθέρως να προβαίνουν εις κρίσεις περί των ελευθερών πολιτών, όπως άλλωστε και οι ξένοι.

Ενδεχομένως να υπάρχη κάποια υπερβολή εις αυτήν την περιγραφήν, οφειλομένην εις ένα φανατικόν πολέμιον του δημοκρατικού καθεστώτος των Αθηνών. Πάντως είναι βέβαιον ότι οι δούλοι απήλαυν πολλών ευεργετημάτων, ένεκα του ανθρωπιστικού πνεύματος που επεκράτει εις τας Αθήνας του Ε' αιώνος.

Eις τα "Πολιτικά" του Αριστοτέλους μας παρέχεται η άποψης της κοινής γνώμης περί των δούλων εις την Ελλάδα. Όπως είναι απαραίτητος ο δεσμός, μεταξύ ανδρός και γυναικός δια την εξασφάλισιν της διαιωνίσεως του είδους, εξ ίσου φυσικός είναι και ο δεσμός μεταξύ δούλου και αιθέντου, είναι αναγκαίος και απαραίτητος δια την ασφάλειαν της ζωής. Ο άνθρωπος ο οποίος χάρις εις το πνεύμα του ημπορεί να προβλέπῃ δια το μέλλον, είναι ως εκ της φύσεως του κύριος και αιθέντης. Άλλ' ο άνθρωπος ο οποίος δεν είναι ικανός ειμι μόνον δια χειρωνακτικήν εργασίαν, ως εκ της φύσεως του πάλιν είναι δούλος (1254 β). Εις κάθε οικογένειαν, υπάρχει μία τριπλή έξουσία: κύριος και δούλος, σύζυγος και σύζυγος και μητέρα και τέκνα. Ήδη, προ του Αριστοτέλους, είχον εκφράσει την ιδέαν ότι η δουλεία δεν αποτελεί θεσμόν δίκαιον επειδή στηρίζεται επί της βίας, άλλ' ο Αριστοτέλης αποκρύπτει την άποψην αυτήν.

Δια τον Αριστοτέλη, οικιακή οικονομία δεν είναι δυνατή χωρίς αγαθά και χωρίς ιδιοκτησίαν. Όπως δια κάθε τέχνην απαιτούνται ειδικά εργαλεία, ούτω και η οικιακή οικονομία έχει τα ιδικά της εργαλεία -τους ανθρώπους. Επί παραδείγματι ο οικιστής έχει ανά-

γκην του οικιακού, (οργάνου αφύγου) αλλά και το σκοπού (οργάνου εμψύχου). "Ο δούλος είναι ένα ειδός ζώσης ιδιοκτησίας" (1235 β). Η λέξις "ιδιοκτησία", ε ξηγεί ο Αριστοτέλης, είναι όπως η λέξις "μέρος". Τι μέρος, δεν αποτελεί ξεχωριστό κομμάτι ενός πράγματος, ανήκει εξ ολοκλήρου εις το πράγμα. Το αυτό συμβαίνει και με την ιδιοκτησίαν. Ο κύριος δεν είναι πάρα ο κύριος του δούλου, δεν ανήκει εις τον δούλον. Αντιθέτως, ο δούλος δεν είναι μόνον ο δούλος του κυρίου του, αλλά και του ανήκει απολύτως. (1254 β). Ως ετον ανωτέρω, ο Αριστοτέλης καταλήγει εις ένα συμπέρασμα περί της βαθυτέρας φύσεως της δουλείας: Ο άνθρωπος, ο οποίος εκ φύσεως δεν είναι ανέξαρτητο και εξαρτάται από κάποιον άλλον άνθρωπον, είναι ε φύσεως δούλος. Κατά τον Αριστοτέλη η σκέψις και εμπειρία δεν αποδεικνύουν ότι η δουλεία αποτελεί θεσμόν αντικείμενον προς την φυσικήν τάξιν, άλλ' αντί θέτως. Εις πάν έμψυχον ον, εξηγεί ο Αριστοτέλης, υπάρχει ένα μέρος το οποίον είναι υποδούλωμένον. Τι σώμα είναι φύσει υποδούλωμένον και η ψυχή είναι φύσει κυριάρχος. Διά τον λόγον αυτόν το σώμα πρέπει να υποτάσσεται εις την ψυχήν, και τα ένοτικα νι υποτάσσονται εις το λογικόν. Άλλα δεν πρέπει σώμα και ψυχή να είναι ίσα. Το ίδιο συμβαίνει και με τα οι κιακά ζώα. Το οικιακόν ζώων υπερέχει των αγριών ζώων, άλλ' εν τούτοις πρέπει να υποτάσσεται εις τον άνθρωπον, εφ' όσον ούτω πως εξασφαλίζεται η ύπαρξη του.

Άλλα και με τους ανθρώπους συμβαίνει το ίδιον. Από τα δύο φύλα, καλύτερον είναι το άρρεν. Δια τον λόγον αυτόν ο άρρην κυριαρχεί και η γυναίκα πρέπει να υποτάσσεται. Εις την σκέψιν του Αριστοτέλους, η αρχή αυτή εκτείνεται εις ολόκληρον την ανθρωπότητα, εφ' όσον οι άνθρωποι διαφέρουν μεταξύ των, όπως διαφέρει η ψυχή από το σώμα και ο ίδιος ο άνθρωπος από το ζώον.

Κατ' αυτόν τον τρόπον, συνάγομεν το συμπέρασμα ότι όλοι εκείνοι οι οποίοι είναι εκ φύσεως δούλοι καλύτερον είναι να παρεμένουν υποδούλωμένοι (1254) "Εάν ο άνθρωπος είναι καμιώμενός δια να ανηκή εις κάποιον άλλον, τότε είναι δούλος εκ φύσεως και άρι πρέπει να ανήκη εις κάποιον άλλον". Υπάρχει μία διαφορά μεταξύ των ανθρώπων: Οι μεν είναι ελεύθεροι, οι δε δούλοι και δια τους πρώτους "η δουλεία είναι μαζί θεσμός χρήσιμος και δίκαιος". "Εις την κυριαρχίαν και την δουλείαν δεν υπάρχει μόνον σκοτι μότης άλλα και ένα πλεονέκτημα". Κατά τον Αριστοτέλη, μεταξύ του δούλου και του κυρίου του, όταν ο κατάστασις ενός εκάστου έχει προσδιορισθή από τη φύσιν, υπάρχει ένας δεσμός συμφέροντος και φύλιας. Τα πράγματα δύμως είναι διαφορετικά, όταν η κατάστασις του δεν είναι προσδιορισμένη από την φύσιν αλλά μόνον από τον νόμον (1255 β).

Ωσάν γνήσιος εμπειριστής, ο Αριστοτέλης δεν ήτο δυνατόν να αγνοήσῃ το γεγονός ότι μεταξύ των δούλων υπήρχον άνθρωποι έξυπνοι και σοφοί, οι οποίοι είχον γίνει δούλοι χάρις εις μίαν κακοτυχίαν, αιχμαλωσίαν, απαγωγήν κλπ. Παραδέχεται λοιπόν, ότι εάν οι άνθρωποι αυτοί είναι δούλοι εκ του νόμου, δεν είναι δούλοι εκ φύσεως και κατά συνέπειαν δεν είναι δυνατόν παρά να αισθάνωνται διὰ τον αυθέντην των μίσος και περιφρόνησιν και να ημιτορούν να συνδεθούν μαζί του διὰ του συμφέροντος και της φιλίας. Ο Αριστοτέλης ευρίσκει μίαν δικαίωσιν της δουλείας, εφ' όσον οι ισχυρότεροι είναι και κατά κάποιον τρόπον ανώτεροι από τους ηττημένους. "Πρέπει να παραδεχθώμεν, γράφει, ότι η δύναμις δεν είναι πάντοτε εστερημένη αρετής". Εν προκειμένῳ ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί μίαν ελληνικήν λέξιν με διπλήν σημασίαν, την λέξιν "αρετή", η οποία πέραν της κυρίως σημασίας της, προσδιορίζει κάπως και την υπεροχήν της δυνάμεως. (1255 a 16).

Ο Αριστοτέλης δεν ηδύνατο διόλου να συλλάβῃ την εικόνα μιας ανθρώπινης κοινωνίας χωρίς δούλους. Θα πρέπει να υπογραμμίσῃ κανείς ότι εις πλείστα χωρία των "Πολιτικών" δυσανασχετεί επειδή οι τεχνίται -οι οποίοι εις την εποχήν του επολλαπλασιάζοντο συνεχώς εις τας Αθήνας - ήσαν άνθρωποι ελεύθεροι, συγκαταριθμούμενοι είτε μεταξύ των Αθηνάων πολιτών, είτε μεταξύ των ελεύθερων ξένων, των εγκατεστημένων εις τας Αθήνας. Συμφώνως προς την σκέψιν του Αριστοτέλους, ο άνθρωπος ο οποίος εκτελεί μίαν φυσικήν, χειρονακτικήν εργασίαν, είναι κατ' ανάγκην καὶ δούλος, επειδή αυτός είναι ο νόμος της φύσεως. Και εφ' όσον ανθρώπινη κοινωνία δεν είναι δυνατόν να υπάρξῃ άνευ χειρωνακτικής εργασίας, δεν είναι δυνατόν να υπάρξῃ κοινωνία χωρίς δούλους. Η δουλεία κατά συνέπειαν δε είναι καρπός ενός κοινωνικού καθεστώτος, αλλά αιώνιος νόμος της φύσεως. Η φύσις προώρισε ένα μέρος των ανθρώπων διὰ την ελευθερίαν και η φύσις εδημιούργησε μίαν μερίδα ανθρώπων διὰ να είναι δούλοι. Εξ ἀλλοῦ η ισχύς έχει την δύναμιν να μεταμορφώνη και αυτούς ακόμη τους ελεύθερους ανθρώπους εις δούλους.

Η αντίληψις αυτή είναι αντίθετος προς τας αντιλήψεις του διδασκάλου του Αριστοτέλους. Ο Πλάτων δεν συνεμερίζετο τας επικρατούσας εις την εποχήν του ιδέας, συμφώνως προς τας οποίας ο θεσμός της δουλείας αποτελεί νόμον της φύσεως, ο οποίος υπήρχεν ανέκαθεν και επρόκειτο να υφίσταται εσαεί. Επί πλέον ηρνείτο την δύναμιν της ισχύος και επίστενε μόνον εις την δύναμιν της δικαιοσύνης, της σοφίας και του αγαθού.

Ο πλάτων κατήγετο από μίαν οικογένειαν ευγενών και πλουσίων, η οποία από γενεών έδιδεν εις τας Αθήνας νομιοθέτας και δικαστάς. Ο ίδιος -παρ' όλον ότι τα περισσότερα εκ των έργων του είναι αφειδωμένα εις τα προβλήματα της κοινωνίας και της πολιτείας- περιεφρόνησε τον πολιτικόν στίβον. Όσον αφορά την προφορικήν του διδασκαλίαν, είναι βέβαιον ότι εμύει τους μαθητάς του, οι οποίοι ήρχοντο από ολόκληρον την Ελλάδα εις ένα πολιτικούς κοινωνικόν δόγμα, καθώς και εις την επιστήμην των μαθηματικών.

Η νεότης του συνέπεσε με την περίοδον αυτήν της παρακμής, η οποία, εις την ιστορία των Αθηνών ηκολούθησε την άνθησιν ενός πολιτισμού, ο οποίος ουδέποτε -ούτε προ ούτε και μετά- εύρε τον όμοιόν του, του πολιτισμού αυτού τον οποίον ο Περικλής ανόμασε «Σχολήν της Ελλάδος» -και ας μας επιτραπή να προσθέσωμεν, και ολοκλήρου της ανθρωπότητος. Κατά τα έτη αυτά, ο Πλάτων είδε εις τας Αθήνας δύο καθεστώτα να διαδέχωνται το έν το άλλο, απογοητευθείς εξ ίσου από αμφοτέρα: Το αριστοκρατικόν καθεστώς, απολήγειν εις την διαφθοράν και το δημοκρατικόν καθεστώς, υπόλογον δια την καταδίκην του Σωκράτους.

Ο Πλάτων είχε γεννηθή τρία έτη περίπου προ της ενάρξεως του αδελφοκτόνου πολέμου μεταξύ Αθηνών και Σπάρτης. Ήτο 23' ετών, όταν είδε την καταστροφήν και την πτώσιν της πατρίδος του, ηττηθείσης τόσον κατά ξηράν όσον και κατά θάλασσαν. Εις τας Αθήνας εγκατέστησε την κυριαρχίαν της η νικήτρια Σπάρτη, με το καθεστώς της δεσποτικής κυριαρχίας (εις το οποίον οι συγγενείς του Πλάτωνος διεδραμάτισαν έναν ρόλον θλιβερώτατον). Το καθεστώς των Τριάκοντα Τυράννων, υπήρξε μάλλον βραχύβιον. Κατόπιν η δημιοκρατία αποκατεστάθη και πάλιν εις τας Αθήνας, υπό τον έλεγχον όμως μετριών δημαγωγών. Το 399, όταν ο Πλάτων ήτο 28 ετών, ο Σωκράτης κατεδιάσθη εις θάνατον με την γνωστήν κατηγορίαν: "Αδικεί μεν Σωκράτης ους μεν η πόλις νομίζει θεούς, ου νομίζων, αδικεί δε και τους νέους διαφθείρων". Τα γεγονότα αυτά άφησαν βαθύτατα ίχνη εις την ψυχήν εκείνου ο οποίος υπήρξεν ο μεγαλύτερος εκ των Αθηναίων φιλοσόφων. Εις τα βιβλία του "περνά από το κόσκινο" της κριτικής τα πολιτεύματα των διαφόρων πόλεων της Ελλάδος -πλείστων τοντλάχιστον- εξετάζει τα μειονεκτήματα της δημοκρατίας, της ολιγαρχίας, της μοναρχίας και της τυραννίδος και εκφράζει την γνώμην ότι τα κράτη και ολόκληρον το ανθρώπινον γένος δεν θα παύσουν να υποφέρουν παρά μόνον όταν η εξουσία περιέλθη εις χείρας των φιλοσόφων, των ανθρώπων που αναζητούν την σοφίαν. (Πολιτεία, 5, 473). Η αντίληψις αυτή, την οποίαν εκφράζει δια του στόματος του Σωκράτους, είναι αναμφιβόλως ιδική του, διότι την ξανασυναντώμεν εις την επιστολήν του

προς τους φίλους του Δίωνος, συνταχθείσαν εις ηλικίαν 70 ετών. Εις την εβδόμηνη επιστολήν λέγει ότι το κακόν δεν θα πάυση να ταλαιπωρή το ανθρώπινον γένος παρά μόνον όταν η έξουσία περιέλθη εις χείρας ενός ομίλου ανδρών, γνησίων και ειλικρινών φιλοσόφων (32 αβ). Αυτή υπήρξεν η κεντρική - και πλέον αποφασιστική - ιδέα η οποία ενεψύχωσε όλην την πολιτική και κοινωνικήν διδασκαλίαν του Πλάτωνος. Άλλα η λέξις “φιλόσοφος” αποκτά εις τον Πλάτωνα μίαν σημασίαν όλως ιδιαιτέρα.

Οι την σοφίαν φιλούντες, οι φιλόσοφοι, είναι άνθρωποι αφωσιωμένοι εις τας μελέτας και τας έρευνας, αι οποίαι τους αποκαλύπτουν την αμετάβλητον και αθάνατον αυτήν ουσίαν, την ουσίαν την οποίαν μας αποκρύπτουν τα γεγονότα της καθ' ημέραν ζωής, τα οποία περνούν και εξαφανίζονται. Εγχροί του ψεύδους και των σφαλμάτων, αναζητούν την αιώνιαν αλήθειαν. Περιφρονούν τας σωματικάς ηδονάς και με όλην των την δύναμιν προσανατολίζονται προς τας τέρψεις της ψυχής και του πνεύματος. Περιφρονούν το χρήμα, τους διωγμούς. Δεν ενδιαφέρονται δια τα πλούτη και προσπαθούν να μη είναι αυθάρεις και αλαζόνες. Εν τη γενναιοψήλα των, αναζητούν την δικαιοσύνην και αποφεύγουν την δύναμιν. Εις την γλώσσαν του Πλάτωνος φιλόσοφος σημαίνει άνθρωπος τέλειος εξ αιτίας της ηθικής και πνευματικής του αξίας. Ο Πλάτων παραδέχεται ότι ο αριθμός των αξιών τού χαρακτηρισμού αυτού ανθρώπων είναι μικρός και ότι δεν υπάρχει πολιτικόν καθεστώς δυνάμενον να ικανοποιήσῃ εκείνον ο οποίος αγαπά την σοφίαν (Πολιτεία, 497 β). Πιστεύει ότι κανένα καθεστώς δεν θα φθάσῃ στην τελεότητα, εφ' όσον οι φιλόσοφοι αυτοί, οσονδήποτε ελάχιστοι και εαν είναι, δεν αναλάβουν την υποχρέωσιν ν' ασχοληθούν με τα κοινά, εις τρόπον ώστε η Πολιτεία να εμψυχωθῇ από το πνεύμα των (Πολιτεία 499).

Ο Πλάτων αφιέρωσε δύο έργα του εις την περιγραφήν του ιδανικού, πολιτεύματος: Την “Πολιτείαν” και τους “Νόμους”. Εις την “Πολιτείαν” προσπαθεί να περιγράψῃ, όπως το φαντάζεται, την ιδανικήν πολιτείαν, την θεμελιωμένην επί της δικαιοσύνης, χωρίς όμως να ξετάσῃ εάν υφίστανται αι κατάλληλαι πρακτικαὶ προϋποθέσεις και χωρίς ουδεμίαν παραχώρησιν προς την υφίσταμένην πραγματικότητα.

Ο Πλάτων περιγράφει την Πολιτείαν του εν τη συστάσει της, η οποία βασίζεται επί τριών αρχών: Της αλληλεξαρτήσεως των αναγκών, της εργασίας και της ελευθερίας. Βάσις της πολιτείας, είναι αι απαραίτηται μεταξύ ελευθέρων ανθρώπων σχέσεις. Ο άνθρωπος δεν ημπορεί να ζη μόνος. Οι άνθρωποι λοιπόν συνα-

θροίζονται καθ' ομάδας, συνεταιρίζονται, ούτως ειπεῖν και βοηθούν ο εις τον άλλον (Πολιτεία 369 β). Ο καθείς εργάζεται συμφώνως προς την ειδικότητά του, αλλά χάρις εις την ανταλλαγήν των καρπών της εργασίας του εξαρτάται από τους άλλους. Ειθύς εξ αρχής ο Πλάτων υπογραμμίζει την πρώτην εκ των αρχών επί των οποίων στηρίζεται το κοινωνικόν και ηθικόν του δόγμα: Την κατανομήν της εργασίας, την άσκησιν από κάθε άνθρωπον της εργασίας εκείνης δια την οποίαν είναι πράγματι κατάλληλος και την σταθερότητα του τεχνίτου εις την εργασίαν του.

Κατά βάσιν, η πολιτεία αποτελείται από αγρότας, κτηνοτρόφους και διαφόρους τεχνίτας. Ούτοι, ανταποκρίνονται εις τας ανάγκας των δια της εργασίας των, εργασίας ανθρώπων ελευθέρων. Εις την ανάλυσιν αυτήν της συστάσεως της Πολιτείας, ο Πλάτων μας αποδεικνύει ότι η γνώμη, συμφώνως προς την οποίαν οι Έλληνες και οι οισοί εκ των Ελλήνων περιεφρόνουν την χειρωνακτικήν εργασίαν, είναι εσφαλμένη. Βεβαίως εις την Σπάρτην, οι πολίται απέφευγον πάσαν χειρωνακτικήν εργασίαν, ως περί αυτού μαρτύρουν οι νόμοι και η όλη οργάνωσις της Σπαρτιατικής κοινωνίας. Αι εργασίαι αυταὶ εξετελούντο από τους υποδουλωμένους χωρικούς, τους είλωτας. Οι πολίται της Σπάρτης δεν ησούλούνται με τίτοτε άλλο ειμή με την εγκύμνασίν των και την εκμάθησιν της τέχνης των άπλων. Ο Πλάτων, ο οποίος εν τίνι μέτρῳ εξετίμα το αριστοκρατικόν καθεστώς της Σπάρτης, εν τούτοις ηγοείτο να αναγνωρίσῃ τας θεμελιώδεις αρχάς της Σπαρτιατικής πολιτείας, ως θα ίδωμεν κατωτέρω, εξετάζοντες τους “Νόμους”. Δια τον Πλάτωνα, εις την Πολιτείαν δεν υπάρχει σταθερότης, ειμή μόνον εν τω πλαισίω της εργασίας την οποίαν ασκεί έκαστος πολίτης δια να ανταποκρίθῃ εις τας ανάγκας του συνόλου. Όλοι οι εργαζόμενοι έχουν ίσα δικαιώματα και είναι ελεύθεροι. Δεν υπάρχουν τάξεις, δεν υπάρχουν αιθένται και δούλοι, αλλά μόνον πολίται ελεύθεροι και ίσοι μεταξύ των. Ο Σωκράτης δηλοί ότι πραγματική και υγιής πολιτεία, του φαίνεται μόνον εκείνη την οποίαν περιέχει.

Άλλού, ο Σωκράτης περιγράφει την υπό ειρηντάτην έννοιαν Πολιτείαν, με άλλους λόγους την Πολιτείαν εκείνη, η οποία δεν περιορίζεται εις το να ανταποκρίνεται εις τας στοιχειώδεις ανθρώπινας ανάγκας, αλλά η οποία περιλαμβάνει εις τους κόλπους της και το περιττόν, τα πλούτη, τας απολαύσεις και εις την οποίαν ασκούνται όλαι αι τέχναι, αι οποίαι τα ικανοποιούν. Η πρωτόγονος Πολιτεία δεν ήτο τόσον εκτεταμένη, αλλ' αργότερον έγινεν αισθητή η ανάγκη της επεκτάσεως της και κατ' ακολουθίαν και η ανάγκη ενός στρατού. Η αρχή της κατανομής της εργασίας και της ειδικεύσεως επεκτείνεται μέχρι του στρατού. Εις την Πολιτείαν του Σωκράτους, οι εξ επαγγέλματος στρατιώται δεν α-

σχολούνται με τίποτε άλλο παρά με την εκμάθησιν της τέχνης των όπλων και δεν έχουν άλλο έργον παρά την φροντίδα της υπερασπίσεως του πατρίου εδάφους. Εν προκειμένω, ο Πλάτων δεν νιοθετεί το εν Αθήναις ισχύον σύστημα, όπου, οσάκις το απήτουν αι συνθήκαι, εκαλούντο υπό τα όπλα οι χωρικοί, οι τεχνίται και οι έμποροι (εις τας χερσαίας ή τας θαλάσσιας δυνάμεις) και όπου δεν εβασίζοντο εις ένα στρατόν “επαγγέλματιών”. Το στρατιωτικόν σύστημα του Πλάτωνος παρουσιάζει ωρισμένας αναλογίας με το σπαρτιατικόν, με την διαφορά ότι εδώ δεν είναι στρατιώται όλοι οι πολίται, όπως εις την Σπάρτην και ότι ένα μέρος των ασχολείται με την γεωργίαν, διαφόρους εργασίας τεχνικάς και το εμπόριον, πράγματα με τα οποία εις την Σπάρτην ησχολούντο μόνον οι δούλοι. Εις τους στρατιώτας είχεν ανατεθή απλώς το έργον της προστασίας των πολιτών αυτών. Μία άλλη διαφορά με το καθεστώς της Σπάρτης, είναι και το ότι οι στρατιώται δεν ημπορούν να έχουν προσωπικήν περιουσίαν, οικίας, άργυρον ή χρυσόν. Συντηρούνται από την Πολιτείαν, η οποία τους εξασφαλίζει τα προς το ζήν και μόνον. Ο Πλάτων μάλιστα δίδει την εντύπωσιν επαναστάτου και προδόρου, όχι μόνον δια την εποχήν του, αλλά και δια την ιδικήν μας και δι’ όλα τα σύγχρονα έθνη, εκτός του Ισραήλ, υποστηρίζων την υποχρεωτικήν θητείαν των γυναικών εις το στρατεύμα, πράγμα το οποίον δέν συνέβαινεν εις την Σπάρτην και περί του οποίου ουδέ καν δέχεται συζήτησιν ο Αριστοτέλης.

Εν προκειμένω, όμως, εν σχέσει προς όσα υποτίθεται ότι λέγει ο Σωκράτης, υπάρχει και μία αντίφασις: Εάν ο καθείς πρέπει να ασκή το επάγγελμα που ταιριάζει περισσότερον εις τον χαρακτήρα του, δια ποίον λόγον αι γυναικες θα έπρεπε να υπηρετούν εις τον στρατόν, όπως οι άντρες; Άλλ’ ο Σωκράτης δίδει αμέσως την εξήγησιν: “Βεβαίως, υπάρχουν ωρισμέναι διαφοραὶ μεταξύ ανδρός και γυναικός, αλλ’ εάν λ.χ. ένας ἀνθρωπος φραλαρός είναι υποδηματοποιός, ημπορούμεν να απαγορεύσωμεν εις όλους όσους έχουν μαλλιά να γίνουν υποδηματοποιοί; Αι διαφοραὶ μεταξύ ανδρών και γυναικών ισχύουν εις ωρισμένας περιπτώσεις, ενώ εις ἄλλας όχι. Εις ό,τι αφορά την διοίκησιν της Πολιτείας δεν υπάρχει ούτε απασχόλησις κατάλληλος δια την γυναικά ως γυναικά ούτε και δια τον άνδρα ως άνδρα. Άλλ’ αφού αι διάφοροι φύσεις κατενεμήθησαν εξ ίσου μεταξύ των δύο φύλων, η γυναικά φύσει μετέχει εις όλας τας εργασίας, καθώς επίσης και ο άνδρας. Με την διαφοράν ότι εις όλας η γυναικά είναι αισθενεστέρα του ανδρός” (Πολιτεία, 5ον βιβλίον, 455 δ).

Η μία γυναικά λ.χ. έχει κλίσιν προς την ιατρικήν, ενώ μία άλλη δεν έχει. Άλλη πάλιν είναι μουσικός, ενώ άλλη δεν είναι. Άλλη γυναικά αγαπά την σοφίαν, ενώ

άλλη, αντιθέτως, την απεχθάνεται. Όλα συμβαίνουν όπως συμβαίνουν και με τους άνδρας. Όπως όλοι οι άνδρες δεν είναι κατάλληλοι δια στρατιωτικήν υπηρεσίαν, αλλά μόνον μία ωρισμένη κατηγορία, το ίδιο συμβαίνει και με τας γυναίκας. Όλαι αι γυναικές δεν είναι δυνατόν να συγκαταλεχθούν μεταξύ των “φυλάκων” της Πολιτείας. Προς τούτο θα χρησιμοποιηθούν μόνον εκείναι, αι οποίαι έχουν τα προσόντα -όπως και οι κατάλληλοι εις των ανδρών- και θα λάβουν την ιδίαν στρατιωτικήν εκπαίδευσιν με τους άνδρας.

Χωρίς αμφιβολίαν, παρ’ όλον ότι εις τα κείμενα του Πλάτωνος δεν διαφαίνεται κάτι τέτοιο, υπάρχει εις εσωτερικός δεσμός μεταξύ των δύο επαναστατικών απόφεων του, της αφορώσης την γυναικά και της καταργήσεως της δουλείας εις την ιδανικήν Πολιτείαν. Όπως επίσης υπάρχει μία εσωτερική σχέσις μεταξύ των αντιλήψεων του Αριστοτέλους περί της υποταγής της γυναικός εις τον άνδρα και της υποταγής του δούλου εις τον αυθέντην του.

Εις την Πολιτείαν του Πλάτωνος δεν υπάρχουν πλούσιοι και πτωχοί, διότι μόνον εις την Πολιτείαν, εις την οποίαν δεν υφίστανται αι διακρίσεις αυταί, είναι δυνατή η διατήρησης της ενότητός της. Και εάν μία τοιαύτη Πολιτεία είναι μικρά, θα ημπορέσῃ να αντιμετωπίσῃ δυνάμεις μεγαλυτέρας, διότι, ως εξηγεί ο Πλάτων, κάθε πολιτεία εις την οποίαν υφίστανται πλούσιοι και πτωχοί αι ποτελεί αι αιτομάτως δύο πολιτείας -την πολιτείαν των πλουσίων και την πολιτείαν των πτωχών- αι οποίαι αγωνίζονται μεταξύ των (Πολιτεία, βιβλίον Δ, 422 ε). Κατά τον Πλατώνα, αυτή η απαραίτητος δια την ασφάλειαν του κράτους ενότης, δεν ημπορέσῃ να ανεχθή την ύπαρξην δούλων, εφ’ όσον η ομόνοια είναι ακόμη ολιγώτερον δυνατή μεταξύ αιθεντών και δούλων, παρ’ ό,τι μεταξύ πλουσίων και πτωχών.

Εις το πέμπτον βιβλίον της Πολιτείας, ο Σωκράτης λέγει ακόμη: “Δεν θα πρέπει εις Έλλην να έχη ως δούλον άλλον Έλληνα και θα πρέπει να παροτρύνωμεν και τους άλλους Έλληνας να αποφεύγουν κάτι τέτοιο. (469 γ).

Ωρισμένοι σχολιασταί, ως ο Γκόμπερτς λ.χ., ενόμισαν ότι έπρεπε να συμπεράνουν ότι ο Πλάτων, λ.χ. εις την Πολιτείαν του παρεδέχετο ότι ο πολίται θα ημπορούσαν να έχουν εις την κατοχήν των δούλων βαρβάρους. Εξ άλλου όμως, εις όλα τα κεφάλαια τα αφιερώματα εις την περιγραφήν της διαρθρώσεως της Πολιτείας, δεν γίνεται διόλου λόγος περί δούλων και εις την πολιτικήν και οικονομικήν ζωήν δεν τους ανατίθεται κανένα έργον. Όταν όμως προδιαγράφη την μεταγενεστέραν εξέλιξιν της Πολιτείας, ο Πλάτων παραδέχεται την παρουσία υπηρετών, των οποίων ο ρόλος συνίσταται εις την πώλησιν της εργασίας των. “Και επειδή ονομάζουν την αμοιβήν των μισθών, τους αποκαλούν, νομίζω, μισθωτούς”. (3.71 ε). Ούτοι συντε-

λούν εις την ευημερίαν της Πολιτείας. Εκ τούτου συνάγεται σαφώς ότι τα λεγόμενα του Πλάτωνος αφορούν ελευθέρους εργάτας, οι οποίοι ως αντάλλαγμα της εργασίας των λαμβάνουν μισθόν, και όχι δούλους, οι οποίοι δεν λαμβάνουν μισθόν και δεν λέγονται μισθωτοί.

Οι "Νόμοι" εγράφησαν τριάκοντα έτη μετά την "Πολιτείαν" και υπήρξαν το τελευταίον έργον του Πλάτωνος. Μεταξύ των δύο αυτών βιβλίων, δια να εκφρασθώμεν με όρους της συγχρόνου πολιτικής, υπάρχει η ίδια διαφορά, η οποία υπάρχει μεταξύ μιας τάσεως επαναστατικής και μιάς τάσεως μεταρρυθμιστικής. Εις την "Πολιτείαν", ο Πλάτων προσπαθεί να φαντασθή το ιδεώδες πολίτευμα, εν τω μέτρῳ της πλαισιώσεώς του από την δικαιοσύνην, επάνω από κάθε πραγματικότητα, μέχρι σημείου ώστε να είναι αδύνατον να προσδιορισθῇ το πολίτευμα αυτό, ομοιάζον προς ήλιον καταγάζοντα τον κόσμον. Εις τους «Νόμους», ο Πλάτων προτείνει μεταρρυθμίσεις εις το υφιστάμενον Πολίτευμα και επί τη βάσει του υφισταμένου καθεστώτος. Και το καθεστώς αυτό διακρίνει τους ανθρώπους εις δούλους και ελευθέρους, πράγμα το οποίον ο Πλάτων δεν επιδοκιμάζει. Ακόμη και εις τους "Νόμους" στηλιτεύει την διάκρισιν αυτήν ως μίαν θητικήν διαφθοράν εξ ίσου επιβλαβή τόσον δια τους ελευθέρους, όσον και δια τους δούλους. Αναζητεί όμως έναν τρόπον δια να καταστήσῃ το κακόν ηττώτερον και να περιορίσῃ τα μειονεκτήματα της δουλείας.

Εις τους "Νόμους", ο Σωκράτης δεν εμφανίζεται πλέον. Η συνδιάλεξις γίνεται μεταξύ τριών γερόντων, του Μεγίλλου του Σπαρτιάτου, του Κλεινίου του Κρητός (αμφοτέρων Δωριέων) και ενός Αθηναίου. Είναι σχεδόν βέβαιον ότι ο Αθηναίος, δεν είναι άλλος από τον ίδιον τον Πλάτωνα. Αυτός είναι ο κυριώτερος εκ των συνομιλητών και ενίστε μάλιστα είναι ο μόνος ο οποίος ομιλεί. Ο διάλογος γίνεται εις την νήσον Κρήτην, επί της οδού της αγούσης από την Κνωσόν εις το όρος Ίδα. Ευθύς εξ αρχής, ο Αθηναίος καταφέρεται εναντίον των δύο αρχών, επί των οποίων βασίζεται το πολίτευμα της Σπάρτης, ακόμη και το πολίτευμα της Κρήτης: Μίαν οικονομίαν θεμελιωμένην επί της εργασίας των υποδούλωμένων χωρικών των Ειλώτων, και την παιδείαν των ελευθέρων πολιτών, οι οποίοι αφοσιώνονται αποκλειστικώς εις την τέχνην του πολέμου. Οι δύο συνομιληταί του Πλάτωνος δεν αντιλαμβάνονται την ζωήν του πολίτου, παρά ως μίαν συνεχή προετοιμασίαν δια τον πόλεμον και θεωρούν την νίκην ως την μεγαλύτεραν ευτυχίαν. Ο Αθηναίος τους εξηγεί ότι-εκείνο το οποίον έχει την μεγάλυτεραν

σημασίαν δια τον άνθρωπον, είναι το να λάβῃ μίαν διαπαιδαγώγησιν τοιαύτην, ώστε να τον προετοιμάζῃ δια μίαν έντιμον ζωήν και έχει την γνώμην ότι πάσα πολεμική νίκη δεν έχει καμμίαν απολύτως αξίαν. "Η καλή αγωγή συντελεί εξ ίσου εις την νίκην ωλέ" ενίστε η νίκη είναι ενδεχόμενον να καταστρέψῃ την αγωγήν αυτήν. Πολλοί, όταν νικούν γίνονται θρασείς και το θράσος είναι πηγή αναριθμήσων κακών. Η εκπαίδευσις ουδέποτε βλάπτει, ενώ απεναντίας πολλά νίκαι είναι βλαφαν και θα βλάψουν τους νικητάς" ("Νόμοι", Βιβλίον A, 641ε).

Κατά τον διάλογον, ο Αθηναίος προσδιορίζει εις τι συνίσταται η καλή αγωγή. Δεν έχει τόσην σημασίαν η επαγγελματική αγωγή, την οποίαν αποκά το άνθρωπος δια να γίνη καταστηματάρχης ή κυβερνήτης πλοίου ή κάτι ανάλογον. Η αγωγή συνίσταται εις τον προσανατολισμόν της νεολαίας προς την αρετήν. Προστιμάζει τον άνθρωπον, ώστε να γίνη ένας τέλειος πολίτης δια της αναπτύξεως της θελήσεως και των ικανοτήτων του, ένας πολίτης ο οποίος θα ημπορέσει εξ ίσου να κυβερνήσῃ εν πνεύματι δικαιοσύνης και να υπακούσῃ εις τους νόμους (643 ε). Αγαθοί είναι μόνον οι άνθρωποι, οι οποίοι ημπορούν να κυριαρχήσουν του εαυτού των. Εκείνοι οι οποίοι δεν ημπορούν, είναι κακοί.

Μία μόρφωσις μη αποβλέπουσα παρά εις την ανάπτυξην της φυσικής ρώμης ή εις την απόκτησην υλικού πλούτου ή ακόμη και εις την ενάσκησην ενός επαγγέλματος μηδεμίαν έχοντος σχέσιν με το δίκαιον και την λογικήν, ημπορεῖ να αποβή ολεθρία και καταστρεπτική δια την ελευθερίαν: Κατά συνέπειαν δεν αξίζει καν το όνομα αυτό. Οθεν, η μόρφωσις περί της οποίας ο Αθηναίος κάμνει λόγον εις τους συνομιλητάς του είναι τόσον απομεμαρυσμένη από την Σπαρτιατική αγωγή, όσον απέχει η Ανατολή από την Δύσιν. Και δεν υπάρχει μεγαλύτερον σφάλμα από το να θεωρήσαι ο Πλάτων ως οπαδός του Σπαρτιατικού πολιτεύματος.

Εις τους "Νόμους", ο Πλάτων περιγράφει ακόμη και την καταγωγήν της κοινωνίας, χρησιμοποιών όμως την φοράν αυτήν θέματα μιθολογικά. Διηγείται τίνι τρόπων εξελίχθη η ανθρωπίνη κοινωνία μετά τον κατακλυσμόν, τον καταστρέφαντα ολόκληρον την Γην, από τον οποίον δεν εσώθησαν παρά μόνον μερικοί ποιμένες ευρόντες καταφύγιον εις τας κορινφάς των ορέων. Ούτοι απέξων εκ των ποιμνίων των. Δεν ήσαν ούτε πτωχοί, ούτε όμως και πλούσιοι. Αυτή η άνευ πτωχών και πλούσιων κοινωνία εχαρακτηρίζετο από μίαν μεγάλην ευγένειαν εφ' όσον εις τους κόλπους της ήτο αδύνατον να αναπτυχθούν το θράσος, τη αδικία, ο φθόνος και αι φιλονικία, (679 ε). "Η αφθονία των αγαθών εγέννησε το μίσος και τας φιλονικίας τόσον εις τας σχέσεις μεταξύ των Κρατών, όσον και

εις τας σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Από την άλλην πλευράν, η ένδεια εγέννησε την δουλείαν” (729 α). Εις τα δύο αυτά φαινόμενα, ο Αθηναίος διαβλέπει ένα κίνδυνον δια την κοινωνίαν και δια τον άνθρωπον.

Με την πάροδον των γενεών, οι ποιμένες επολλα- πλασιάσθησαν και κατήλθον εις τας πεδιάδας. Επεδό- θησαν εις την γεωργίαν, έκτισαν πόλεις και χωρία και του λοιπού δεν ημπορούσαν να αρκεσθούν εις την α- πλήν ζωήν, την οποίαν περιμέραφεν ο Ομηρος:

Σ' αυτούς δεν υπάρχει σύναξι που να κρίνῃ
η να συζητά.

Αλλά στα πόδια των ψηλών βουνών και μέσα
στη σπηλιά.

Καθένας, χωρίς για τον άλλον να νοιάζεται.

Το νόμο του εφαρμόζει στα παιδιά και
στις γυναίκες του.

(Οδύσσεια, Ι. 112-115)

Ενας πληθυσμός, ο οποίος αυξάνεται ολοένα και περισσότερον, έχει ανάγκην νόμων και νομοθε- τών, ηγετών και Κυβερνήσεων. Ο Αθηναίος επι- κρίνει την Σπάρτην εις την οποίαν όλοι οι νόμοι δεν ε- ξυπηρετούν ει μή τας απαιτήσεις του πολέμου και ό- λοι οι θεσμοί δεν εξαίρουν παρά μίαν μόνον εκ των τεσσάρων αρετών τας οποίας ετίμα η Ελλάς, ήτοι το θάρρος. Και διακηρύσσει ότι πρέπει και αι άλλαι -η σοφία, η κυριαρχία επί των παθών, η δικαιοσύνη και το θάρρος- να αναπτυχθούν αναλόγως.

Από όλας τας μορφάς της δυνάμεως, εκείνη η ο- ποία ήτο η επικρατεστέρα εις την Σπάρτην, ήτο η δύ- ναμις του ισχυρού επί του αδυνάτου. Ο Αθηναίος προτιμά την δύναμιν της σοφίας. Ανάλογον γνώμην εκφράζει ο Πλάτων και εις την “Πολιτείαν”, ομιλών περί της “δυνάμεως ενός νόμου συμφώνου προς την φύσιν και όχι στηριζόμενου εις την δύναμιν, εφαρμο- ζομένου επί των πολιτών τη εγκρίσει των”.

Ο Αθηναίος διατυπώνει μίαν δευτέραν γνώμην, α- πορρέουσαν εκ της πρώτης: “Ο άνθρωπος ο οποίος δεν υπετάγη μόνος του, ουδέποτε θα γίνη κυβερνήτης άξιος εγκωμίου”. Διότι διά τον άνθρωπον, εντιμότε- ρον είναι το να υποτάσσεται, παρά το να κυβερνά. Εί- ναι φανερόν ότι άνθρωπος πρεσβεύων τοιαύτας αρ- χάς, δεν θα ήτο δυνατόν να παραδεχθῇ ψυχή τε και συ- νειδήσει την διάκρισιν των ανθρώπων εις δούλους και ελευθέρους και να εγκρίνη το καθεστώς της αιωνίας δουλείας.

Εις το έκτον βιβλίον των “Νόμων”, ο Αθηναίος ο- μιλεί περί του να έχῃ τις εις την ιδιοκτησίαν του δού- λους. Και ναι μεν δεν ζητεί την κατάργησιν της δου- λείας, αλλά αναπτύσσει όλην την αδικίαν την χαρα- κτηρίζουσαν τον θεσμόν και ομιλεί περί όλων των δυ- στυχιών που προκαλεί η δουλεία τόσον εις τους αινθέ-

ντας, όσον και εις τους δούλους τους ιδίους, ζητεί δε μίαν μεταχείρισιν δικαίαν και αξιοπρεπή, τόσον δια τον δούλον όσο και δια τον ελεύθερον. Ομιλεί ακόμη περί της ωφελείας του πολίτου εκ της αποκτήσεως διαφόρων αγαθών και διακρίνει ωρισμένας δυσκο- λίας εις το να έχῃ κανείς δούλους. “Ο, τι λέγαμε σχετι- κώς είναι δίκαιο και άδικο, γιατί τα όσα είπαμε περί δούλων συμβιβάζονται και δεν συμβιβάζονται με τας πράξεις μας” Εις το σημείον αυτό, ο Μέγιλλος (ο Σπαρτιάτης) διαφαρτύνεται, δικαίως, ότι δεν καταλα- βαίνει τίποτε και ο Αθηναίος εξηγεί:

“Δεν εκπλήττομαι διόλου, Μέγιλλε, δεδομένου ότι το σύστημα των Ειλώτων, εις την Λακεδαίμονα ἔφερε σύγχυσιν και αταξίαν εις ολόκληρον την Ελλάδα. Οι μεν λέγουν ότι ο θεσμός είναι ωφέλιμος, οι δε ότι είναι βλαβερός. Όλοι παραδέχονται ότι εκείνο το οποίον χρειάζεται κανείς, είναι το να έχῃ δούλους καλώς επι- λεγέντας και με καλόν χαρακτήρα. Πολλοί άνθρωποι έχουν την γνώμην ότι οι δούλοι των είναι από πάσης απόψεως καλύτεροι από τους υιούς και τους αδελ- φούς των και λέγουν ότι συχνά δούλοι έσωσαν την ζω- ήν, την περιουσίαν και τας οικίας των κυριών των... Άλλα θα ημπορούσε να παρατηρήσῃ κανείς αντιθέτως ότι η καρδία του δούλου δεν είναι ποτέ αγνή και ότι έ- νας λογικός άνθρωπος δεν θα ημπορούσε ποτέ να δώ- ση πίστιν εις τοιούτου είδους όντα και όπως λέγει ο Ζεύς:

Ο Δίας με την δυνατή φωνή, στερεί από τον άνθρωπο την μισή του αξία.

Όταν τον καταδικάζῃ στον ζυγό της σκλαβιάς.

(Οδύσσεια, Ρ. 322-323).

Ο καθείς υπερασπίζεται την άποφίν του. Υπάρ- χουν άνθρωποι, οι οποίοι ονδεμίαν εμπιστοσύνην έ- χουν προς τους δούλους και συμπεριφέρονται προς αυτούς, ωσάν να ήσαν οι ίδιοι ιδιοκτήται αγρίων ζώ- ων: Τους τιμωρούν με φαδισμούς και μαστιγώσεις, υ- ποδούλουντες κατ' αυτόν τον τρόπον την ψυχή των όχι τρεις φρούρια, αλλά ογδοήκοντα επτά! Υπάρχουν ό- μως και πολλοί άνθρωποι πράττοντες ακριβώς το α- νιτήτον” (776γ 777α).

Τότε ο Κλεινίας (ο Κρητικός) ερωτά τον Αθηναίον: “Εφ’ όσον επικρατούν γνώμαι τόσον διαφορετικά ό- σον αφορά την κατοχήν των δούλων και των τιμω- ριών που πρέπει να τους επιβάλλωνται, τι πρέπει να κάμωμεν εις την χώραν μας;”. Ο Αθηναίος απαντά: “Ο άνθρωπος, και αυτό είναι βέβαιον, είναι ον χαλε- πόν, και δεν είναι εύκολον να καθορισθῇ και να προσ- διορισθῇ η διάκρισις μεταξύ δούλου και ελευθέρου (αιθέντου) ακόμη και όταν υπάρχῃ ανάγκη να γίνη κά- τι τέτοιο. Δια τον λόγον αυτόν ο δούλος είναι μία ι- διοκτησία παρέχουσα όχλησιν, όπως η πείρα επανει-

λημμένως απέδειξε: Παράδειγμα αι πρόσφατοι απαγωγαί εις την Μεσσήνη, αι συμφοραι που πλήττουν τας άλλας πόλεις όπου υπάρχει μέγας αριθμός δούλων ομιλούντων την αυτήν γλώσσαν, και τα αδικήματα και τα κακουργήματα, που προκαλούνται αι εξεγέρσεις των. Εκείνος ο οποίος θα προσπαθήση να διακρίνη τα πράγματα καθαρώς, θα δυσκολευθή να αποφασίση περί της τηρητέας στάσεως. Δεν απομένουν παρά δύο λύσεις: Να μην έχη ως δούλους ομοιοθεντές του -εάν θέλη οι δούλοι να υπομένουν με εγκαρτέρησην την αδικίαν της δουλείας των- αλλά δούλους ξένους ομιλούντας άλλην γλώσσαν. Ή να τους συμπεριφέρεται όπως πρέπει να συμπεριφέρεται, όχι μόνον χάριν των ιδίων των δούλων, αλλά και χάριν του σεβασμού του οποίον οφείλει να έχη κανείς προς το ίδιον το άτομον. Η ενδεικνύμενη προς τους δούλους συμπεριφορά, συνίσταται εις το να μη τους εξευτελίζη και να τους κτυπά ολιγότερον παρ' ότι θα εκτύπα και τους ομοίους του. Διότι ο άνθρωπος ημιπορεί να χαρακτηρισθή από την συμπεριφοράν του προς εκείνους τους οποίους ημιπορεί ευκόλως να υποτάξῃ, η οποία φανερώνει εάν πράγματι αγαπά την αλήθειαν και απεζήδανται την ανισότητα ή απλώς προσποιείται τον δίκαιον. Δια τον λόγον αυτόν, εκείνος ο οποίος δια της συμπεριφοράς και των πράξεων του όσον αφορά τους δούλους αποδεικνύει ότι δεν είναι συνηθισμένος εις την αδικίαν και την ασθείαν, εκείνος και μόνον είναι ενάρετος. Αυτό είναι βέβαιον και ημιπορούμεν να το αναγνωρίσωμεν ακριβοδικαίως όταν πρόκειται περί της διαγωγής οιουδήποτε ασκούντος μίαν εξουσίαν -βασιλεώς ή κυβερνήτου- προς εκείνους, οι οποίοι έχουν μικροτέραν ισχύν από τον ίδιον (777 β.δ).

Κατ' αυτόν τον τρόπον ο "Πλατωνοποιηθείς" κάπως Σωκράτης της "Πολιτείας" και ο Αθηναίος των "Νόμων" μιας αποκαλύπτουν ένα φρόνημα υψηλόν, το οποίον τους διακρίνει από όλους τους ανθρώπους της εποχής των και δη τον Αριστοτέλη, εις ότι αφορά τας μετά των δούλων σχέσεις. Και είναι πολύ πιθανόν ότι ο Σωκράτης της "Πολιτείας" και ο Αθηναίος των "Νόμων" εκφράζουν αμφότεροι την σκέψιν του Πλάτωνος, ενώ δεν αποκλείεται ιστορικώς, να μετέσχε και ο ίδιος ο Σωκράτης εις την προσπάθειαν δια την θεραπείαν ενός εκ των αλγεινοτέρων ηθικών ελκών της τότε Ελλάδος. Η πληρή αυτή, η οποία δια των αιώνων έμελλε να κερδίση έδαφος μεταξύ όλων των λαών, τόσο κατά την ειδολολατρικήν, όσον και κατά την χριστιανήν και την μουσουλμανικήν εποχήν, μέχρι του 18ου αιώνος, εξακολούθει να υφίσταται και μέχρι σήμερα εις ωρισμένας αραβικάς χώρας.

Θα πρέπει όμως να προσθέσωμεν ότι ο Πλάτων δεν είχε τελείως "Ξεπεράσει" τα προκαταλήψεις της εποχής του και τα συναισθήματα αριστοκρατικής υπερηφάνειας, τα οποία προεκάλουν την περιφόρνησιν

των ταπεινών, των τεχνιτών και των εργατών, τους οποίους χαρακτηρίζει μάλλον περιφρονητικώς και εννοείται και των δούλων.

Ο μέγας Έλλην διανοητής, ο οποίος ανήκει εις όλας τας χώρας και εις όλας τας εποχάς και του οποίου η σοφία επί 2.300 έτη ουδαμός ημιανθρώπη και ουδέποτε ίσως πρόκειται να εμαρρωθή, ήτο ένας άνθρωπος που δεν διέφυγε τον κονιορτόν της εποχής του, παρ' όλον ότι ηδύνηθη να εξαφθῇ και εκεί ακόμη υπεράντα των τοπικών και εποχικών παθών και ν' ασχοληθῇ με το αιώνιον.

Θα πρέπει ακόμη να σημειωθή ότι αρκετοί Έλληνες ποιηταί, οι οποίοι έχουν προ του Πλάτωνος, όπως ο Σοφοκλής και ο Ευριπίδης, είχον ήδη διαμαρτυρηθῆντας τα έργα των δια το ότι οι άνθρωποι εγίνοντα δούλοι και ηγοράζοντο από τους ομοίους των με χρήματα. Ο ίδιος ο Αριστοτέλης αναγκάζεται να υπογραμμίση ότι ωρισμένοι φιλόσοφοι θεωρούν την επί του ανθρώπου κυριαρχίαν ως αντίθετον προς την φύσιν και ότι μόνον ο νόμος ημιπορεί να προσδιορίσῃ ποίος είναι δούλος και ποίος είναι ελεύθερος. Διότι, συμφώνως προς την φύσιν τα πράγματα δεν διαφέρουν τα μεν από τα δε και η δουλεία αποτελεί θεσμόν άδικον επειδή σημαίζεται επί της δυνάμεως. Άλλ' ως ήδη είδομεν, ο Αριστοτέλης επιτηδείως υπογραμμίζει ότι η δουλεία ευρίσκεται μέσα εις την φυσικήν τάξιν των πραγμάτων, εφ' όσον ειθύς εξ αρχῆς οι υιοί των ανθρώπων είναι πρωθισμένοι, οι μεν δια να είναι άρχοντες και ελεύθεροι, οι δε δούλοι.

Όπως είτομεν, τόσον εις την "Πολιτείαν" και τους "Νόμους" όσον και εις τα άλλα έργα του, ο Πλάτων δεν εμφανίζεται αυτοπροσώπως και δεν ομιλεί χρησιμοποιών το όνομά του. Άλλ' εις την ογδόην επιστολήν του προς τον φίλον του Δίωνα τον Σικελόν, ο Πλάτων εκφράζει σαφέστατα την γνώμην του περί της δουλείας: "Η δουλεία και η ελεύθερος, όταν ξεπερνούν το μέτρον καταντούν επιβλαβείς. Εν τω πλαισίῳ δύμως τοι μέτρον, είναι ωφέλιμοι. Η υποταγή εις τον Θεόν δεν ξεπερνά το μέτρον, ενώ η υποταγή του ανθρώπου εις τον άνθρωπον είναι έω από κάθε μέτρον (354 ε.).

Οι λόγοι αυτοί, ενθυμίζουν τους λόγους της Πεντατεύχου, όσον αφορά τον Εβραίον δούλον: "Και εάν δεν ξεχαροασθή (ο δούλος) κατά τα έτη ταύτα, τότι θέλει απελευθερωθή εις το έτος της αφέσεως, αυτός και τα τέκνα αυτού μετ' αυτού. Διότι εις εμε οι υιοί του Ισραήλ είναι δούλοι. Δούλοι μου εισίν, οις εξήγαγον εκ γης Αιγύπτου. Εγώ ειμι Κύριος ο Θεός σας" (Λευΐτ. ΚΕ 54-55).

[Ο Δανίδ Μπεν Γκουριόν (1886-1973) υπήρξε πρώτος πρωτούργος του Ισραήλ, το 1948. Διακρινόταν για την αράτη και τις γνώσεις του για την Ελλάδα. Η παραπάνω μελέτη δη μοισευτήρικη κατ' αποκλειστικότητα στην "Καθημερινή" στα 12-16 Φεβρουαρίου 1958]

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Χίου

Της κας ΜΑΡΙΑΣ ΞΥΔΑ

THE RELIGIOUS
MINORITIES
OF CHIOS
JEWS AND
ROMAN CATHOLICS

BY
PHILIP P. ARGENTI
M.A., D.LITT. (OXON), LL.B. (ATHENS)
*Corresponding Member and Silver Medallist of the Academy of Athens
Former Cultural Counsellor to Royal
Greek Embassy in London*

CAMBRIDGE
AT THE UNIVERSITY PRESS
1970

Mε την ιδιότητα της αρχιτέκτονος και όχι της ιστορικού, φροντίζω να συγκεντρώνω στοιχεία απόχτιρια (μεσαιωνικά χωριά, βυζαντινά ερείπια, εμπορικά καταστήματα). Για την περίπτωση της Εβραϊκής Κοινότητας Χίου ήταν δύσκολο ν' ανακαλύψω στοιχεία διότι δεν υπήρχαν. Τα εβραϊκά κτίρια δεν ήταν ονομαστά για την καλλιτεχνική τους αξία γιατί, όπως ήταν γνωστό, οι εβραίοι προτιμούσαν να έχουν κινητή και όχι ακίνητη περιουσία.

Ένα από τα καλύτερα βιβλία, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την μελέτη της Εβραϊκής Κοινότητας Χίου είναι “Οι θρησκευτικές μειονότητες της Χίου Εβραίοι και Καθολικοί” Ph. Argenti (Cambridge University Press, 1970). Οπως φαίνεται δεν υπάρχει κάτι αλλό να ειπωθεί για το σχετικό θέμα, όμως το πλούσιο αρχείο της Δύσης και συγκεκριμένα της Γένοβας μας ενημερώνει συνεχώς για την ιστορία της μικρής, αλλά εξέχουσας Εβραϊκής Κοινότητας Χίου. Enrico Basse, “Ταξιδιώτες Εβραίοι και Άραβες στην Μεσαιωνική Χίο”, Πρακτικά της 3ης Διεθνούς Διάσκεψης για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Χίου, 1987-92 (Society for East Aegean Studies, pp. 25-7). Περισσότερες πληροφορίες υπάρχουν στα βιβλία “Η ιστορία της Χίου” του Γ. Ζολώτα, (Αθήνα 1921-8, 3 τόμοι) και “Η νήσος Χίος: Ιστορικό Υπόμνημα” του Fustel de Coulangé (Αθήνα, 1977).

Από τις ως άνω ιστορικές πηγές συμπεραίνουμε ότι οι Εβραίοι της Χίου δεν πέρασαν τον χρόνο τους απομονωμένοι και κλεισμένοι στο γκέτο τους, το οποίο βρισκόταν κοντά στο Γενοβέζικο (αργότερα Τουρκικό) Διοικητικό Κέντρο. Στην Χίο το γκέτο χρησιμοποιείτο ως

χώρος τέλεσης θρησκευτικών τελετουργιών και τήρησης εθίμων.

Για ό,τι αφορά την Χίο πρέπει ν' ανατρέξουμε στο 1492, ίσως και νωρίτερα, γιατί υπάρχουν τέσσερα σημεία στην ιστορία της εβραϊκής παρουσίας στο νησί τα οποία είναι σημαντικά: η επίσκεψη του Ηρώδη, τα τρία Βυζαντινά χρυσόβουλα, η αφίξη του Βενιαμίν της Τουδέλας, ο θάνατος και η ταφή του Ιάκωβου Μπεν Ασέρ.

Οι Εβραίοι ζούσαν στην Χίο από την εποχή της “Διαδοχής” και ίσως νωρίτερα. Οι κάτοικοι ζούσαν σε μια ακμάζουσα πόλη η οποία είχε ανεπτυγμένο εμπόριο κρασιού, μαρμάρου και ειδών αγγειοπλαστικής. Στην αρχαιότητα ήκμαζε το εμπόριο των σκλάβων, κατά την ελληνιστική περίοδο το εμπόριο της πορφύρας, την Βυζαντινή περίοδο και τον Μεσαίωνα το εμπόριο των μεταξιού, αλλά το πιο σημαντικό προϊόν παραγωγής Χίου ήταν η μαστίχα.

Ο Ηρώδης ο Μέγας ήθελε να επισκεφθεί την Κοινότητα της Χίου, που ήταν πολύ δραστήρια, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες κοινότητες οι οποίες αντιμετώπιζαν προβλήματα, και για τον σκοπό αυτό οργάνωσε ένα ταξίδι

ώστε να συναντήσει τον φίλο του Μάρκο Βεσπασιανό Αγρίπα, που ζούσε τον 14ο αιώνα π.Χ. στην Λέσβο. Στην Χίο έτυχε θερμής υποδοχής και στη συνέχεια δέχθηκε να συναντήσει όλους όσους ήθελαν να έρθουν σε επαφή μαζί του. Έπειτα πλήρωσε τα χρέη των κατοίκων της Χίου στους Ρωμαίους και επισκεύασε την κεντρική είσοδο του φρουρίου και τον μώλο. Η τελευταία ενέργεια του Βασιλέα της Ιουδαίας αποκαλύπτει, εκτός από το γεγονός ότι η Εβραϊκή Κοινότητα αποτελούσε μεγάλη δύναμη στο νησί, ότι οι Εβραίοι ζούσαν κοντά και μέσα στο φρούριο.

Τα τρία χρυσόβουλα που εξεδόθησαν από τους Βιζαντινούς Αυτοκράτορες, Κωνσταντίνο Μονομάχο το 1049, Κωνσταντίνο Δούκα το 1062 και Νικηφόρο Μποτανιάδη το 1079, αφορούν τις 15 εβραϊκές οικογένειες οι οποίες ανήκαν, από το 1049 και έπειτα, στο Μοναστήρι που ιδρύθηκε από τον πρώτο Αυτοκράτορα.

Το 1173 ο Βενιαμίν της Τουδέλας, γιος του Ιωνάθ, επισκέφθηκε την Χίο, όπου η Εβραϊκή Κοινότητα απαρτιζόταν από 500 άτομα που είχαν αρχηγούς τους Ηλία Θίμαν και Σαμπεταϊ.

Ο Ραβίνος Jacob ben Asher, συγγραφέας του εξαίσιου Arba Turin στο Ταλμούδ, επιστρέφοντας στους Αγίους Τόπους το 1445 αρρώστησε και πέθανε στην Χίο μαζί με τους δέκα μαθητές του. Ο τάφος του έγινε τόπος προσκύνησης για τους Εβραίους.

Κατά τους Αιώνες του σκότους, η Χίος φημίζοταν διότι κατείχε πολλή σημαντική θέση μεταξύ Δύσης και Ανατολής, εθεωρείτο ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της Μεσογείου. (βλ. Μαρία Ξυδά, “La cite portuale di Chios”, Citta portuali del Mediteranneo: Atti del Convegno internazionale di Genova 1985, Sagep Editrice, Γένοβα 1989, σελ. 85-8). Στην Χίο γινόταν ανταλλαγή προϊόντων, εφοδιασμός πλοίων και αγοραπωλησία οικοδομικών υλικών, τροφίμων, κρασιού και μαστίχας, η οποία αποτελούσε το μονοπάλιο του νησιού.

Οι Χιώτες ήταν εργατικοί και γνώριζαν καλά το εμπόριο. Την Χίο εποφθαλ-

μιούσαν, για πολλά χρόνια, οι μεγάλες πολιτείες της Γένοβας και της Βενετίας. Τελικά, το 1346 μια Γενοβέζικη εταιρία, η Maona dei Giustiniani, κατέλαβε επίσημα το νησί και ξεκίνησε την οργάνωση της παραγωγής και εκμετάλλευσης των προϊόντων του. Σημειώθηκε τότε μια στροφή στην μετέπειτα οικονομική και πολιτιστική εξέλιξη της Χίου.

Κάποιοι Εβραίοι χρηματιστές και έμποροι έφθασαν μαζί με τους Γενοβέζους στην Χίο (όπως βεβαιώνεται από τα επώνυμα των Ιταλών εβραίων σε συμβολαιογραφικά έγγραφα της εποχής), όπου βρήκαν μια πολύ καλά οργανωμένη εβραϊκή κοινότητα με μεγάλη ιστορία, η οποία έφαγε για χώρο εγκαθίδρυσης. Τελικά εγκαταστάθηκε δίπλα στο Διοικητικό κέντρο “Mahonesi” στο Φρούριο.

Οι Γενοβέζοι προσέφεραν στους Εβραίους πολλά οικονομικά οφέλη και ασφάλεια. Όπως αναφέρει ο Argenti “δεν επιθυμούσαν να σκοτώσουν την ζήνα που έκανε χρυσά αυγά”.

Το 1398 ο συμβολαιογράφος Donato de Clavaro έγραψε ότι οι Εβραίοι εμπορεύονταν σαπούνι, χαλιά, σπορόλαιο, ενώ σε κάποιο άλλο έγγραφο, του 1450, αναφέρεται ότι ο εβραίος Μιχαήλ Νιζόζια ήταν έμπορος δημητριακών και ότι οι Εβραίοι εμπορεύονταν τώρα πια κρασί που έφτιαχναν μόνοι τους στην κοινότητά τους χρησιμοποιώντας μούστο από παρακείμενα νησιά.

Κατά την Γενοβέζικη περίοδο υπήρχαν, στην Χίο, Εβραίοι γιατροί (Argenti, p. 36).

Όταν οι Ισπανοί μονάρχες, Φερδινάνδος και Ισαβέλλα έδιωξαν τους Εβραίους από την χώρα το 1487-92, ο σουλτάνος Βαγιαζήτ II (1481-1512) προσέφερε άσυλο και βοήθεια στους πρόσφυγες. Προσφέρθηκε επίσης να τους διοχετεύσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Λόγω της ιδιόρρυθμης πολεοδομικής σχεδίασης (π.χ. το μεγάλο λιμάνι και τους εμπόρους) η Χίος έγινε πόλος έλξης για τους πρόσφυγες που προσπαθούσαν να πάνε σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης. Όσοι αποφάσισαν να μείνουν, έδωσαν στο νησί τον δικό τους κοσμοπολίτικο χαρακτήρα και στην τοπική εβραϊκή

ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΧΙΟΥ

κοινότητα πνευματική και δημογραφική
ζωτικότητα.

Από την εποχή αυτή και μετά άρχισαν να εμφανίζονται σε έγγραφα και σε συμβολαιογραφικά έγγραφα ισταντικά επώνυμα. Μετέπειτα Ιστανοεβραϊκά τραγούδια και ιστορίες κατέλαβαν μόνιμη θέση στην Χιώτικη παράδοση (Ζολώτας, Ιστορία της Χίου, τόμος II (1924), σελ. 605).

Η Οθωμανική κυριαρχία επιβλήθηκε στην Χίο πολύ αργότερα, συγκριτικά με τον υπόλοιπο Ελλαδικό χώρο (1566), το γεγονός αυτό έδωσε στην εβραϊκή κοινότητα νέα κινητήρια δύναμη. Οι Τούρκοι προστάτευαν τους Εβραίους και παρείχαν στο νησί ειδικά προνόμια.

Η Χίος ήταν μεταξύ των δώδων της μητέρας του Σουλτάνου. Λόγω της παραγωγής της μαστίχας οι Χιώτες πλήρωναν φόρους και τους επιτρέποταν να χρησιμοποιούν την δική τους γλώσσα στα συμβολαιογραφικά έγγραφα, να φοράνε σαρίκι, να χτίζουν συναγωγές, να χτυπούν τις καμπάνες, και να ασκούν ελεύθερα το εμπόριο.

Σχετικά με το εμπόριο της “πολύτιμης μαστίχας”, οι Εβραίοι ήταν οι μεσάζοντες μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων. Οι Εβραίοι δάνειζαν χρήματα στους παραγωγούς και τα χρέη αποτληρώνονταν σε είδος από τις σοδειές τους. Το ίδιο συνέβαινε στην Χίο με την παραγωγή του φίνου μεταξιού αλλά και γενικότερα με το εμπόριο των υφασμάτων. Τα επαγγέλματα που ασκούσαν οι Εβραίοι ήταν ποικίλα όπως βιαφείς (ένα επάγγελμα που ασκούνταν σε όλη την Μεσόγειο), έμποροι λιανικής πώλησης, παραγωγοί κρασιού, ακόμα και αγρότες. Ο εβραίος, Ιωσήφ Νασή, είχε τον πιο διαρρηγό αμπελώνα όχι μόνο στην Χίο αλλά ευρύτερα στη Σικελία και στην Κύπρο.

Όπως σταδιακά έπεφτε η Οθωμανική Αυτοκρατορία έτσι παρήκμασε και η εβραϊκή κοινότητα στη Χίο. Η σφαγή του 1822 είχε οικονομική επίδραση στην Κοινότητα και ο μεγάλος σεισμός του 1881 ανάγκασε τους Εβραίους να εγκαταταλείψουν το Φρούριο και να εγκατασταθούν εκεί όπου εθεωρείτο ότι ήταν η

πρωταρχική τοποθεσία διαμονής τους, δυτικά της πόλης στην έξοδο για τη Νέα Μονή.

Ιστορικά Γεγονότα επικυρωμένα σε έγγραφα

Πολλά ιστορικά γεγονότα διαδραμάτισταν στην παλαιά Εβραϊκή Κοινότητα της Χίου τα οποία δείχνουν πόσο διέφεραν οι ασχολίες τους.

1360 Ο Ιουδαίος ben Moses Mosconi από την Οζόρια, βρήκε στην Χίο το μορφωμένο και καλά ενημερωμένο Ραβίνο Elijah και τον εγγονό του R. Benjamin.

1389 Μια εβραία γυναίκα δολοφονείται στο φρούριο.

1394 Αναφέρεται πως ο Ραβίνος Elia, είναι ιδιοκτήτης αρκετών χωραφιών, κήπων και αμπελώνων.

1398 Μια εβραία χήρα, η Ihere Melishe, κάνει δώρο στον υιοθετημένο γιο της κάποια σπίτια στην πόλη, ένα κήπο που βρίσκεται έξω από την πόλη, και τον επιδοτεί ετησίως με το ποσό των 100 δουκάτων.

1398 Ο Donato de Clavaro αναφέρει ότι οι Εβραίοι εμπορεύονταν σαπούνι, σπορέλαιο και χαλιά.

1408 Οι Εβραίοι Samuel Lacana και Eliano Fogiano είναι βαφείς.

1426 Ο Josep Foghieta κάνει διαθήκη και κληροδοτεί στην Συναγωγή χρυσά νομίσματα, ακριβά κοσμήματα, ασήμι και θησηκευτικά βιβλία με πολυτελές δέσιμο.

1450 Ένας Εβραίος, ο Μιχαήλ Νικόζια, εμπορεύεται δημητριακά και κρασί.

1457 Ο Mouse Lachano είναι ασφαλιστής πλοίων και φορτίων κατά κινδύνων θαλάσσης.

1549 Ο πρόξενος της Καταλονίας στη Χίο ονομάζεται Calueran Albanell.

1566 Hitherto Barcelona είχε προξενεί στη Χίο.

1566 Ο Ραββίνος Jehiel Basan καλείται να ορίσει ερωτήσεις σχετικά με τον Εβραϊκό νόμο (οι Εβραίοι αριθμούν περίπου τους 300).

1607 Ο M. Giust επισκέπτεται την Εβραϊκή κοινότητα και περιγράφει το γκέτο (ή Ghioudeka) ως το ωραιότερο τμήμα

του Φρουρίου, το οποίο βρίσκεται μακριά από την φασαρία της πόλης.

1681 Τα Ισπανικά είναι η πιο διαδεδομένη γλώσσα μεταξύ των Εβραίων και ο Aaron ibn Hayyin γίνεται ο Αρχιλαββίνος της Χίου.

1780 Χαραγμένος τάφος του Φερδινάνδου Ντιάζ.

1845 Ένας Χιώτης ονομαζόμενος Καστάνης εκδίδει το βιβλίο, "The Jewish Maiden of Scios' Citadel", το οποίο αναφέρεται σε μια ιστορία αγάπης μεταξύ ενός Αλβανού και μιας εβραίας. Αντίγραφο του βιβλίου υπάρχει στη βιβλιοθήκη του Εβραϊκού Κολεγίου στο Σιναϊνάτι.

Συμπεράσματα

Μετά τη σύντομη ιστορική αναδομή συμπεράίνουμε τα ακόλουθα.

Οι Εβραίοι της Χίου είχαν τρεις προελεύσεις:

1. Υπήρχαν οι εβραίοι που ζούσαν στη Χίο πολλούς αιώνες και διατηρούσαν επαφές με την Ιερουσαλήμ (Ο Ηρώδης γνώριζε την υπαρξή τους και τους είχε επισκεφθεί). Από το 1049 έως το 1346 ήταν συνδεδεμένοι με τη Νέα Μονή.

2. Υπήρχαν επίσης εκείνοι που ακολούθησαν τις εμπορικές δραστηριότητες των Γενοβέζων και προέρχονταν από τη Γένοβα και την Ισπανία, ήταν δηλαδή έμποροι που έφθασαν στη Χίο για να κατακτήσουν "νέες αγορές". Κάποιοι από τους Εβραίους της Χίου αφομοιώθηκαν από τον τοπικό πληθυσμό, ενώ άλλοι δούλευαν με τους Γενοβέζους ή με τους νεοαφιχθέντες Εβραίους. Όλοι ζούσαν μέσα στο Φρούριο και ήταν αναγκασμένοι να αναφορούν τη σημαία, του προστάτη των Mahonesi, Αγ. Γεωργίου, κάθε χρόνο μέχρι το 1566. Μετά απ' αυτή τη χρονολογία μερικοί εβραίοι απολούθησαν τους Γενοβέζους στο Πέραν της Κωνσταντινούπολης. Το ίδιο έκαναν πολλοί έμποροι Χιώτες.

3. Τέλος στη Χίο ζούσαν Εβραίοι που έφθασαν από την Ισπανία το 1487-92.

Η Χίος ήταν το σημείο εισόδου από την Ισπανία προς τις χώρες της Ευρώπης και της Ανατολής. Κάποιοι απ' αυτούς παρέμειναν στην ηπείρο, ενσωματώη-

χαν με όσους ζούσαν μέσα στο Φρούριο και έτσι δημιουργήθηκε το κύριο τμήμα της Εβραϊκής κοινότητας Χίου (οι Εβραίοι της Χίου μιλούσαν Ισπανικά) που έζησε στο Φρούριο μέχρι το 1881. Ο φοβερός σεισμός του 1881 ανάγκασε όλους όσους ζούσαν μέσα στο Φρούριο να φύγουν από εκεί και να εγκατασταθούν σε μια περιοχή στην οποία είχαν ήδη εγκατασταθεί Εβραίοι και ήταν η γειτονιά των Φρανκίς (Frankish) και του εβραϊκού νεκροταφείου. Έκει χτίστηκε, το 1890, μια νέα Συναγωγή. Οταν η Χίος απελευθερώθηκε από τους Τούρκους, το 1912, οι λίγοι Εβραίοι που έμεναν έξω από το φρούριο εγκαταστάθηκαν στην εβραϊκή συνοικία μέχρι το 1941. Όταν ξεκίνησε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρχε στη Χίο μόνο μια εβραϊκή οικογένεια. Είχαν όλοι μεταναστεύσει στο Ισραήλ, μέσω Αντιρρίου.

Οι Εβραίοι πρέπει να είχαν πολύ καλές σχέσεις με τους Χιώτες. Αυτό συμπεραίνεται από το ότι είχαν εμπορικές συναλλαγές και επίσης διότι γίνονταν μικτοί γάμοι. Η πιο ισχυρή απόδειξη είναι η παρουσία Εβραϊκών και Εβραϊο-Ισπανικών επιθέτων στο νησί: Ρεζίνος, Ιαζώβη, Λεβής, Ματέ, Φιστέ, Βάγια, Μεριέ, Καταλάνος, Λαζάνο, Κροσολούδο, Γάσπαρης, Σκανδάλης και Σιγάλας. Από την άλλη πλευρά εμφανίζονται Εβραίοι να έχουν ονόματα Χιώτων, όπως Πάγκαλος και Σκυλίτσης, σε κάποια έγγραφα.

Πολλοί άνθρωποι ταυτίζουν τους Χιώτες με τους Εβραίους. Άλλοι πάλι απερίσκεπτα λένε ότι οι Χιώτες είναι Εβραίοι και ότι το όνομα του νησιού είναι Εβραϊκό και σημαίνει "συνθλίβω με τα δόντια" ή "μαστίχα". Είναι αλήθεια ότι οι εβραίοι και οι Χιώτες έχουν ίδια γούστα: καλό φαγητό, εμπόριο, και μάθηση.

Η παρούσια που λέει ότι επτά Γενοβέζοι κάνουν ένα εβραίο και επτά Εβραίοι κάνουν ένα Χιώτη ή η άλλη που λέει πως "Εβραίος και Χιώτης είναι όπως το πουκάμισο με το σώμα", κάτι πρέπει να σημαίνουν.

[Αρθρα για την Εβραϊκή Κοινότητα της Χίου έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας στα τεύχη: 110 σελ. 23, 114 σελ. 9, 134 σελ. 11, 139 σελ. 7, 142 σελ. 32.]

Στοιχεία για την Ισραηλιτική Κοινότητα Τρικάλων

- Από το βιβλίο της κας ΜΑΡΟΥΛΑΣ ΚΛΙΑΦΑ

Aπό το εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο της κας Μ. Κλιάφα “Τρίκαλα: Από τον Σεϊ-φουλλάχ ως τον Τσιτσάνη” (Τόμος Β' 1911-1940) - Εκδόσεις “Κέδρος”, 1998 πα-ραλαμβάνομε τα παρακάτω διάσπατα στοιχεία που αναφέρονται στη συμμετοχή των Ε-βραίων των Τρικάλων στην τοπική ζωή:

- Το 1911. “Η απόφαση των αστών Τρικαλινών να δημιουργήσουν εκτός από τη Φιλαδελφική και Μανδολινάτα, αντί να προάγει τον πολιτισμό, κατέληξε στην πιο φρικτή κακοφωνία, αφού μεταξύ των δύο σωματείων ξέσπασαν έριδες. Αν και ως αιτία των προστριβών προβάλλονταν λόγοι οικονομικοί ήταν κοινό μυστικό πως τη διαμάχη είχαν προκαλέσει τα προσωπικά πάθη και οι μιωδοφιλοδοξίες των ιθυνόντων. Ζητήσατε την κακεντρόχεια, και υπερβάλλοντα εγωισμόν, έγραψε το “Θάρρος” (16/4). Η διένεξη των δύο πολιτιστικών σωματείων απορρόφησε τους Τρικαλινούς τόσο πολύ που, προς στιγμήν λησμόνησαν να συνδράμουν το μόνο εν Ελλάδι σχολείον Ισραηλιτικής κοινότητος, το οποίο κτιζόταν την εποχή εκείνη και το οποίο κινδύνευε να μείνει ημιτέλες λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων. Χάρη όμως στη συνηγορία του τοπικού τύπου, τη συνδρομή του Δήμου και των πολυταλάντων Ισραηλιτών, το κτίριο αποτελώθηκε” (σελ. 24).

- Το 1912. “Ο νέος νόμος περί Δήμων και Κοινοτήτων, τον οποίον συνέτασσε την εποχή εκείνη η Κυβέρνηση, έγινε αιτία να ξε-

σπάσει στα Τρίκαλα αληθινή καταιγίδα. Ήταν απόφυγής των διαπυλίων τελών θα δημιουργήση Δήμους με ακτίνα περιφερείας επαρχιακήν, προειδοποιούσε η εφ. “Θάρρος”

(3/3) και οι προβλέψεις της επαληθεύτηκαν. Εκατοντάδες χωρικοί για να αποφύγουν τη φορολογία ωνίων και εμπορευμάτων κατά την είσοδό τους στην πόλη, προθυμοποιήθηκαν να εγγραφούν στα δημοτολόγια του Δήμου Τρικκαίων, γεγονός που καθόλου δεν δυσαρεστούσε το Δήμαρχο Κανούτα. Αντιτιθέμενο στην προοπτική αυτή το "Θάρρος" υποστήριζε πως με τον τρόπο αυτό τον Δήμαρχο Τρικκαίων θα τον εκλέγουν τελικά οι χωρικοί, ενώ συγχρόνως καλούσε τους Τρικκαλινούς να δημοσιοποιήσουν τις απόψεις τους. Η πρόσκληση αυτή βρήκε πολλούς αποδέκτες μεταξύ των οποίων ήταν και ο Δήμαρχος Κανούτας, ο οποίος υποστήριξε ότι ναι μεν η σχετικώς μεγαλύτερα μάζα του πληθυσμού είναι γηγενής (ή ελληνόφωνος), αλλά, όπως τόνιζε, εις την πόλιν διαβιούν και άλλαι φυλαὶ με ειδικά γνωρίσματα κατά την γλώσσαν, τα ήθη και έθιμα και αφού ἐφερε ως παράδειγμα τους βλαχόφωνους, βουλγαρόφωνους, αλβανόφωνους και Ισραηλίτες, κατέληγε με τη διαπίστωση πως ο πληθυσμός της πόλεως δεν είναι ούτε ομοιόμορφος ούτε ομόφυλος ("Θάρρος" 5/6). Οι θέσεις αυτές του Δημάρχου Κανούτα προκάλεσαν σάλο. Οι αντιδράσεις των θυγομένων ήταν άμεσες. Δεν είμαι αλλόφυλος, ούτε επιδρομέυσ ούτε πανσπερμία παρά είμαι Έλλην, διακήρυξε ο εκ Μετσόβου καταγόμενος βλάχος Σ. Κ. Παλαιός. Με ανάλογη διαμαρτυρία ο Παπιμακεδονικός Σύλλογος κατηγορούσε το Δήμαρχο Κανούτα ότι τους αρνείται τον Εθνισμόν. Οι συζητήσεις, αντεγκλήσεις και σχόλια του τύπου συνεχίστηκαν επί πολλές ημέρες δημιουργώντας τεταμένη ατμόσφαιρα. Η απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου της 14ης Ιουνίου να κάνει αποδεκτές τις 26 από τις 30 αιτήσεις των ενδιαφερομένων χωρικών, έδωσε τέλος στις διαμάχες και αύξησε τον πληθυσμό των Τρικάλων κατά λίγες εκατοντάδες" (σελ. 36).

- **Το 1919.** Στα τέλη Ιουνίου η θεατρική παράσταση με το έργο "Υψηλάντης", που ανέβασαν οι μαθητές του Γυμνασίου στο καφενείο "Πορτ Αρθούρ", απέσπασε τα συγχρητήρια του κοινού. Το ρόλο του Αλέξανδρου Υψηλάντη υποδύθηκε ο μαθητής Αλέκος Κλειδωνάς, τον Ξάνθο ο Αλέξανδρος Μάντζαρης και τον Καποδίστρια ο Δ. Τσιαχτσίρης. Τους γυναικείους ρόλους υποδύθηκαν επίσης αγόρια. Εντυπωσιακή ήταν και η

εμφάνιση της μαθητικής μαντολινάτας τηρ οποία διηγύθυνε ο μουσικός Παπαϊωάννος ("Θάρρος" 28/6). Από τις υπόλοιπες εκδηλώσεις εκείνου του καλοκαιριού άξιες να μνημονευθούν είναι και δύο διαλέξεις που οργάνωσαν το σιωνιστικό τμήμα Τρικάλων στην εβραϊκή Συναγωγή και ο Εμπορικός Σύλλογος" (σελ. 134).

- **Το 1920.** Το διεταστικό κλίμα θα διατηρηθεί και τους επόμενους μήνες. Με στόχο την άλωση του Δήμου και οι δύο παρατάξεις ενισχύουν την πόλωση. Θύματα του έντονου κοινωνισμού θα πέσουν οι Ισραηλίτες, οι οποίοι έχοντας τα τέλη Δεκεμβρίου τις κοινωνικές εκλογές τους χωρίζονται σε δύο παρατάξεις. Οι λόγοι οι εξωθήσαντες εις τα άφα τους σιμπολίτας μας Ισραηλίτες δεν οφείλονται εις στενής κοινωνικής φύσεως ζητήματα αλλά εις γενικότερα τοιαύτα εισερχόμενα εις τον κύκλον της εκλογικής διαπάλης και επιχαρησεως κατά τας προσεχείς δημοτικάς εκλογάς του Δήμου Τρικκαίων, έγραψε η "Αναγέννησις" (29/12).

Αν και δεν γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό των εγγεγραμμένων Ισραηλίτων στον κοινωνικό κατάλογο, εινάζεται πως κατά την ψηφοφορία -ήτις διεξήχθη μετ' αντεγκλήσεων και υπό απειλήν σκηνών- υπήρξε αποργή*. Νικητές της εκλογικής αναμέτρησης αναδείχθηκαν ο Αβραάμ Σαμπεθά, Γιαγκαέλ Γιακουνέλ, Ιωσήφ Σαμιουήλ, Δαυίδ Λευη και Σαμιουήλ Καμπά. Περιγράψει πως η αποτυχία του Δημάρχου εις τας Ισραηλίτικάς εκλογάς είναι προάγγελος της γενικής ήττης του σημερινού Δημοκρατικού καθεστώτος (29/12)" (σελ. 151).

- **Το 1923.** "Στις 20 Μαρτίου, ο καθηγητής του γυμνασίου Αθανάσιος Στασινός, δίνει στο καφενείο "Κέντρον" διάλεξη με θέμα "Η επανάσταση του 1922 εθνική ανάγκη", την οποία παρακολούθησε πλήθος όλων των κοινωνικών τάξεων συνωθούμενον [...]. Η μνεία του ονόματος του Νικολάου Πλαστήρα υπήρξεν αφορμή απεριγράπτου ενθουσιασμού ("Θάρρος" 21/3). Δέκα μέρες αργότερα γίνεται στο Μητροπολιτικό Μέγαρο η ετήσια κλήρωση για την επιλογή των πέντε απόρων νεανίδων -τριών χριστιανών και δύο Ισραηλίτισσών- που σύμφωνα με τους δρόους

του ακληροδοτηματος Μεγήρ προικοδοτούνταν με το ποσό των 500 δραχμών η καθεμιά. ("Θάρρος" 31/3) (σελ. 193).

- **Το 1925.** Εκτός από την αναστάτωση που επέφερε στην πόλη η αιματηρή αυτή διαδήλωση, ήρθε στο φως της δημοσιότητας και ο υποβόσκων αντισημιτισμός. Το γεγονός πως στη διαδήλωση είχαν ενεργό συμμετοχή και πολλοί Ισραηλίτες έκανε το βουλευτή Τρικάλων Παναγιώτη Καραλή να δημοσιεύσει στο "Θάρρος" ένα άρθρο κατά της εβραϊκής φυλής η οποία φέρουσα βαρέως την επικράτησην της χριστιανικής θρησκείας, εκφέρατης κεκρυψμένων εις τα βάθη της ψυχής της άγριου μίσους. Συνδέοντας άμεσα τους Εβραίους με τον κομισιονισμό, ο εκπόδωσης του τρικαλινού λαού στο Κοινοβούλιο καλεί τους Έλληνες να δυσπιστούν προς τους Εβραίους διότι, κατά τα γραφόμενά του, είναι εχθροί του ελληνικού εμπορίου, της ελληνικής φυλής, της ελληνικής Δημοκρατίας (6/2).

Το άρθρο αυτό γίνεται δεκτό χωρίς καμία αντίδραση από την τρικαλινή κοινωνία. Ακόμα και η Ισραηλίτικη Κοινότητα εσπώπησε περιορισθείσα να δηλώσει δημοσία στεντορεία η φωνή ότι αποδοκιμάζει μετά αποτροπιασμού τας ταραχάς ενώ συγχόνως διαγράφει από μέλη της τους

Δαβίδ Φελούς και Σολομών Καπέτα* οι οποίοι είχαν πρωτοστατήσει στη διαδήλωση ("Θάρρος" 7/2). Οι μόνες αντιδράσεις για τις αντισημιτικές θέσεις του βουλευτή Καραλή, που καταχωρήθηκαν στον τοπικό τύπο, ήταν εκείνες του Ααρών Ι. Ατούν και ενός "Ισραηλίτη" ο οποίος έσπευσε να τονίσει πως το τοιούτον ανθεβραϊκόν πάθος εκτοξεύει μεν υπό ενός πληρεξούσιον [...] δυνατόν να προκαλέσῃ ου μόνον τοπικάς περιπλοκάς αλλά και διεθνείς τοιαύτας, δεδομένου ότι ούτω καταστρατηγείται αυτή η υπόσχεση της Κυβερνήσεως περί προστασίας των εβραϊκών μειονοτήτων ("Θάρρος" 7/2).

Αν ίμως κατά των Εβραίων υπήρχε απλώς μία υποβόσκουσα εχθρότητα, κατά των κομισιονιστών θα υπάρχει τις αμέσως επόμενες ημέρες δημόσια κατακραυγή (σελ. 217).

- **Το 1928.** Στις δημοτικές εκλογές "Κατά το Θάρρος", από τους 3.000 εκλογείς στο Δήμο Τρικάλων οι 1.200 ήταν γηγενείς Τρικαλινοί, οι 750 Ασπροποταμίτες, οι 230 Σαμαριναίοι, οι 250 Περιβολιώτες, οι 100 Ισραηλίτες, οι 130 Τζιουντζιώτες και Γαρδικιώτες, οι 750 χωρικοί πεδινοί και οι 750 πρόσφυγες εκ των οποίων ίμως ψήφιζαν μόνο οι 80. Σύμφωνα με την ίδια εφημερίδα οι πρόσφυγες, οι Ασπροποταμίτες και οι Ισραηλίτες υποστήριζαν τον Χατζηγάκη, οι Σαμαριναίοι τον Κόπανο, οι πεδινοί με την παρότρυνση του Παγκούτσου, τον Καραλή, ενώ η δύναμη του Ευαγγέλου υπολογίζοταν σε 200 ψήφους (28/3)" (σελ. 250).

- **1940.** Κατά τον Πόλεμο, η είδηση την επομένη πως ο ελληνικός στρατός προελαύνει προς την Κοριτσά προκαλεί έκρηξη ενθουσιασμού. Στον έρανο υπέρ του αγώνα που διεξάγεται στις 6 Νοεμβρίου οι Ισραηλίτες προσφέρουν το ποσό των 22.000 δραχμών ενώ τρεις οικογενειάρχες, οι Δημήτριος Παπαδημητρίου, Κωνσταντίνος Ουκονόμου και N. Μαλέτσας, προσφέρουν τις βέρες τους ("Θάρρος" 7/11)" (σελ. 391).

[Στοιχεία για την Ισραηλίτικη Κοινότητα Τρικάλων έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας στα Τεύχη 68/ σελίδα 35, 98 αφιέρωμα, 102/ σελίδα 9, 127/ σελίδα 23, 135/ σελίδα 26, 142/ σελίδα 23 και 149/ σελίδα 26.]

Οι Έλληνες που τιμήθηκαν με τον τίτλο του “Δικαίου των Εθνών”

Στις 29 Μαρτίου 1999 έγινε στην αίθουσα “Αντώνη Τρίτση”, του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Αθηναίων, η τελετή της απονομής των τίτλων και μεταλλίων του “Δικαίου των Εθνών” σε 14 Έλληνες Χριστιανούς οι οποίοι με αυτοθυσία βοηθήσαν ομοθυσκούς μας να διαφύγουν τη σύλληψη κατά τη διάρκεια των ναζιστικών διωγμών στην Ελλάδα. Η τελετή οργανώθηκε από την Πρεσβεία του Ισραήλ στην Ελλάδα και το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος.

Όπως είναι γνωστό τα βραβεία αυτά απονέμονται από το “Ιδρυμα Διαιώνισης της Μνήμης Ηρώων και Μαρτύρων του Ολοκαυτώματος Γιαντ Βασέμ”, της Ιερουσαλήμ. Ο τίτλος του “Δικαίου των Εθνών” απονέμεται ύστερα από σχολαστικές έρευνες του Ιδρύματος και σχετικές μαρτυρίες του διασώθητος και του διασώσαντος. Ο τίτλος συνοδεύεται από τιμητικό μετάλλιο ενώ σε παράλληλη τελετή, που γίνεται στο Ισραήλ, αναρτάται πλακέτα με το όνομα του “Δικαίου” σε ειδικό χώρο του Γιαντ Βασέμ και φυτεύεται ένα δέντρο στο “Δάσος των Δικαίων” του Ιδρύματος.

Το Γιάντ Βασέμ έχει μέχρι σήμερα βραβεύσει 150 περίπου Έλληνες “Δικαίους”, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται επιρρόσωποι της Εκκλησίας, της Αστυνομίας, Δήμαρχοι, άλλα και πολλοί απλοί πολίτες, αφανείς ήρωες της Κατοχής.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΙΜΗΘΕΝΤΩΝ

(Χρονολογία Βραβεύσεως)			
Αγγελόπουλος Γιώργος	1997	Γιοργίας Λεωνίδας και Δέσποινα	1989
Αγγελοπούλου Παρασκευή		Δαμιασκηνός Αρχιεπίσκοπος	1969
Αγνιάδου Μαρίνα	1995	Διαμαντής Σταύρος	1987
Αναγνωστόπουλος Κωνσταντίνος	1988	Έβερτ Αγγελός	1969
Αναγνωστόπουλον Αγγελική	1990	Εφραίμογλου Αθανάσιος	1985
Ανδριοπούλου Νίτσα και Ιωάννης	1994	Ζάννας Δημήτρης	1989
Αξιόπουλος Πέτρος	1995	Ζερβός Σπύρος	1986
Αποστολόπουλος Τηλέμαχος	1997	Ζοζέφ (Αδελφή)	1987
Αποστολοπούλου Τούλα		Ζωγράφος Πέτρος και Ειρήνη	1971
Βαμβακάρης Ιωάννης και Φρόσω	1994	Θέμελης Τάσος και Ζωή	1990
Βασάτης Αναστάσιος	1989	Ιωακείμ Μητροπολίτης Δημητριάδος	1997
Βασιλειάδης Γεωργόρης	1998	Ιωαννίδης Θέμος και Ασπασία	1994
Βεζερίδης Παναγιώτης και Αικατερίνη	1997	Καθουνίδης Φίλιππος και Κατερίνα	1987
Βέλλιου (Πατσούραζη) Αλίκη και Γιάννης	1995	Καζικτσής Σωτήρης	1990
Βλαστάρης Δημήτριος	1969	Καλλιδόπουλος Περικλής και Αλέξανδρος	1989
Βουδούρογλου Μαρία και Αντώνης	1994	Καλλινικίδης Παντελής και Σαπφώ	1986
Βρανόπουλος Δημήτριος	1969	Καλογερομήτρος Γεώργιος	1987
Γενάδιος Μητροπολίτης Θεο/κης	1969	Κατάρη Ελένη (Αδελφή)	1969
Γεωργιάδου Ευαγγελία	1986	Καραφατάκης Ιωάννης και Ελένη	1984
Γιαννόπουλος Ηλίας και Πόπη	1971	Καργάδος Ανδρέας	1993
Γιαννοπούλου Ντίνα-(Μελπομένη)	1995	Καρρούζη Λουκάς	1978
Γροτζήλη Αναστασία	1990	Καστεκίδης Αριστείδης	1968
Γλύκας Μιχαήλ	1969	Κατιοζόγλου Μαρίνα	
		Καψωμένος Στυλιανός και Αγγελική	1990

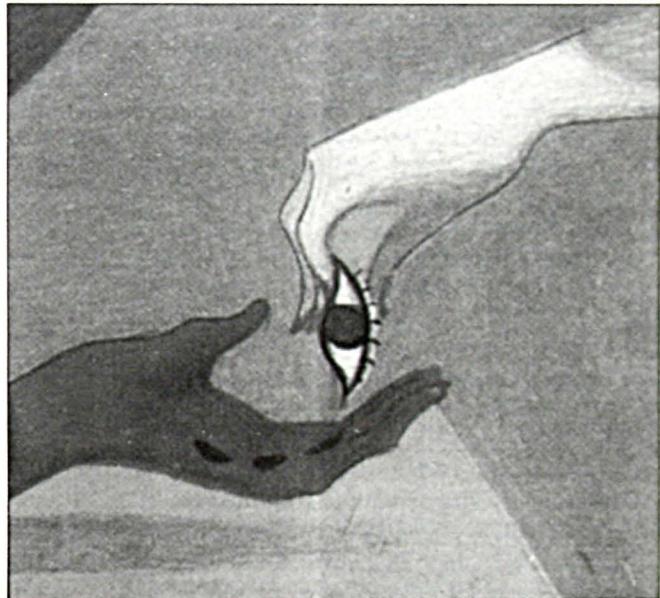
Από την τελετή απονομής των βραβείων. Οι "Δίκαιοι των Εθνών" με τον πρέσβη του Ισραήλ στην Ελλάδα κ. Ρ. Κουφιέλ και τον πρόεδρο του ΚΙΣ κ. Μ. Κωνσταντίνη.

Κεφαλάρις Αθανάσιος και Βασιλική	1979	Παναγιώτου Μαρία	1990
Κεφαλάρις Κωνσταντίνος και Κατερίνα	1988	Παναγιώτου Νικόλαος	1990
Κεφαλίδης Ηλίας	1989	Παναγιώτου-Καψομένου Αντωνία	1990
Κηλαϊδίτης Γεώργιος	1981	Παναγιούπολου Κωνσταντίνα	1997
Κλαυδίατος Ιωσήφ και Δήμητρα	1998	Παπαδαντωνάκη Μαρίκα	1997
Κοθηρής Εμμανουήλ	1989	Παπαδημητρίου Χρυσάνθη	1997
Κονιορδος Εμμανουηλή	1993	Παπαδόπουλος Αντώνης	1984
Κορφιάτης Στέφανος και Μαργαρίτηνή	1981	Παπαδούλου Μιμίτσα	1995
Κορωνέος Πετρος	1998	Παπαδούζα Ολυμπία	1985
Κοσμήδης Ξενοφών και Φιφή	1989	Παπαστεφάνη Χρήστος	1968
Κοτσοβού Μαρία	1987	Παπαστρατής Σωτήρης	1988
Κραμπίτης Βασιλής	1970	Παραβάντης Ευάγγελος	1990
Κρετοπούλου-Βουδούρογλου Μαίρη	1993	Παρασκευαΐδης Στράτος	1989
Λεμπέσης Γεώργιος και Λίτσα	1998	Πασχαλίδης Ορέστης	1968
Λέπονυρας Χρήστος	1998	Πανιώδηου-Καντόγλου Δανάη	1998
Λεωνιδάκης Ιωάννης και Σωτήρης	1997	Παφίλης Νικόλαος	1993
Λιουνάκη-Σωτηρίδη Αριστέα	1990	Παχάζης Δημήτριος	1989
Λούρης Μήτιος και Αθηνά	1997	Περούδης Βασίλης	1997
Μαζόπουλος Κώστας και Αγγελά	1997	Πετράκης Μανώλης και Αντιγόνη	1976
Μαντούδης Μιχαήλ και Αδαμαντία	1982	Πετροπούλου Εύη, Κων/νος,	
Μαρτυρίδης Αγαμέμνων και Εύδω	1989	Όλγα, Χριστίνα	1995
Μαύρος Γεώργιος	1996	Ποντίκης Βασίλης και Βασιλική	1990
Μαζαίδης Πάνος	1981	Ποταμάνου-Κοντοπούλου Αντέλα	1993
Μετέξελιώτης Γιώργος και Μαργαρίτηνή		Πουλής Δημοσθένης	1994
Μίνου Κλεοπάτρα	1967	Σανίνος Νίκος και Έλλη	1985
Μιχαλόπουλος Πάνος και Κούλα	1987	Σαρδύλην Πόπη	1984
Μίχαλος Ηλίας και Κατερίνα	1984	Σκαραμαγκάς Πετρος και Άρτεμις	1987
Μορίκης Χαροκάπητος -Χρυσάνα		Σκλαβιώνος Θωμάς	1985
και Επαμεινώνδας	1989	Σκονδάτης Μιχαήλ	1978
Μπέτου Βασιλική και Νικόλαος	1993	Σούμπαση (Γιαννοπούλου) Βηθλεέμ	1995
Μόρου Ζωή	1998	Σπανόπουλος Χρήστος και Σοφία	1988
Νικολάου Κώστας	1987	Σπηλιάκος Δημήτρης	1987
Νομικός Μιχαήλ	1987	Σταμπέλλου Τέα	1988
Ξανθοπούλου (Γιαννοπούλου) Ευθυμία	1989	Στασινόπουλος Ανδρέας	1990
Ομηρίδης Παύλος	1988	Τζώρτζας Παναγιώτης	1989
Ορφανός Ευάγγελος και Μαρία	1985	Τοκατλίδου Ευλαμπία	1989
Παιανάς Γεώργιος	1987	Τριανταφύλλου Μιχαήλ και Περσεφόνη	1988
Παλομπής Γεράσιμος	1983	Τριανταφύλλου Αύρα-Ολυμπίος-Περσέας	1988
Παναγιωτοπούλου Ιωάννα και Σωτήρης	1994	Τρυπουλάς Αλέξανδρος	
		Τσαμανάς Δημήτρης & Αντιγόνη	1998
		Τσαπουρής Ηλίας-Σοφία-Γεώργιος	1987
		Τσαρίδου Βασιλική	1988
		Τσάτσου Ιωάννα	1989
		Τσιρεγκάκης Παναγιώτης	1988
		Τυπάλδος Ειρηναίος (ιερέας)	1969
		Χάλα Ελένη	1969
		Χαλδέζος Πάνος	1995
		Χαμηλοθώρης Ευάγγελος	1995
		Χατζηγιάννη (ή Κατσιγιάνη) Καίτη-Νανά	1990
		Χιώτης Μιχάλης-Καλλιόπη	1995
		Χολέβα Μαρία	1968
		Χρυσόστομος Μητροπολίτης Ζακύνθου	1978
		Ψαροπούλου Μαρία-Ιωάννης-	
		Χαροκάπητος	1993

PAUL CELAN:

διασχίζοντας το σκοτάδι

Με την ευκαιρία της συγκέντρωσης των ποιημάτων του Paul Celan, την μετάφραση και την παρουσίασή τους στα Γαλλικά από τον Jean-Pierre Lefebvre (Εκδόσεις Gallimard), ο Patrick Kéchichian έγραψε στην *Monde* (5.2.1999) τα παρακάτω για τον Εβραίο ποιητή της γερμανικής γλώσσας που μαχόταν μέχρι την αυτοκτονία του, το 1970, με όλη τη δύναμη της στυφής, παράξενης γλώσσας του που σπάζει τους εξαναγκασμούς για ν' ακουστεί ένας λόγος όπως “ένα μπουκάλι που φύχτηκε στη θάλασσα”, ένας λόγος δυνατός-αδύνατος που θ' αντιμετώπιζε την καταστροφή.

Εξώφυλο και λεπτομέρεια εσωτερικού από την έκδοση, έργο του Lorenzo Mattotti.

Oάνθρωπος. Ο Paul Pessach Antschel, που από το 1947 υπογράφει ως Paul Celan γεννήθηκε στις 23 Νοεμβρίου 1920 στο Τσέρνοβο, στη Βιουνίνη, αυστροουγγρική επαρχία που έγινε γερμανική πριν προσαρτηθεί στην Ουγγαρία το 1939 και χυριεύθηκε από τα χιτερικά στρατεύματα το 1941 και τέλος από το στρατό του Στάλιν το 1944. Μοναδικό παιδί μιας γερμανοεβραϊκής οικογένειας ακόλουθει μια τριπλή παιδεία: ε-

βραύκη και γουμανική σε γεγονότα ιδρυμα. Οι γονείς το πέθαναν εκτοπισμένοι σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Η μητέρα του πιθανόν εκτελέστηκε. Ο ίδιος ο ποιητής στρατολογήθηκε σε στρατόπεδο εργασίας: Μετά τον πόλεμο βρέθηκε στη Βουκουρέστι, όπου εμφανιστήκαν τα πρώτα του ποιήματα μετά στη Βιέννη, όπου συνδέεται με τον Ingeborg Bachmann. Το 1948 βιώσκεται στο Παρίσι. Από τότε διαμένει εκεί Παράλληλα έχει μια έντονη

δραστηριότητα μεταφραστή και ενώ εργάζεται ως λέκτορας στην ανώτατη Ecole Normale κυκλοφορούν πολλές πουητικές του συλλογές στα γερμανικά.

Στα χρόνια του '50 δίνει πολλές διαλέξεις στη Γερμανία και αποκτά μια κάποια αναγνώριση: το βραβείο της πόλης της Βρέμης το 1958 και το βραβείο Buchner το 1960 που επιφέρει τη θαυμάσια ομιλία του τιτλοφορούμενη "Ο Μεσογειακός"... Τον Ιούλιο του 1967 ο Paul Celan συναντά τον Martin Heidegger στο Todnauberg. Θα ξανασυναντηθεί με τον φιλόσοφο στο Fribourg στις 26 Μαρτίου 1967 κατά τη διάρκεια μιας ιδιωτικής διάλεξης. Τα λόγια που δεν θα πάρει από τον Heidegger σχετικά με το Ολοκαύτωμα, το ποίημα που γράφτηκε πάνω στα συντρίμμια αυτού που αναμφίβολα υπήρξε μια ζωτική ελπίδα, έδωσαν στη συνάντηση αυτή έναν χαρακτήρα εμβληματικό, μυστικό -δεν πρέπει να βιαστούμε να τον ερμηνεύσουμε...- άπειρα επίπονο. Στη Γαλλία ωστόσο ο Celan από το 1968 συμμετέχει στην περιπέτεια της επιθεώρησης *L' Ephémère* στο πλευρό των Bouchet, Bonnefoy και Dupid. Το 1969 πηγαίνει στο Ισραήλ. Στο τέλος Απριλίου 1970 πέφτει στο Σηκουάνα, χωρίς αμφιβολία από τη γέφυρα Mirabeau. Το πτώμα του βρέθηκε την 1η Μαΐου. "Φυγή/Με κάθε τρόπο φυγή/Το μικρό μαχαίρι της παλίρροιας του νερού θα σταματήσει το λόγο" (Henri Michaux). Και ο Yves Bonnefoy γράφει: "Το χαμόγελό του, ακόμη κι αν κλέβει συχνά την ορμή της πληγωμένης μνήμης, ήταν η ίδια η τρυφερότητα".

Η ποίηση. Την παρουσίασαν εξ ολοκλήρου σα μια διάφυνση της πολύ διάσημης και της τόσο επαναλαμβανόμενης φόρμουλας του Adorno σχετικά με την αδυναμία της ποίησης μετά το Άουσβιτς. Στην πραγματικότητα, δουλεμένο και διαπερασμένο απ' αυτό το ερώτημα, το έργο του Celan, στη γενιά των Holderlik, Trakl, Rilke, στην τραγική συντροφιά της φίλης του Nelly Sachs, αντιτάσσει στην καταστροφή ένα λόγο πιθανό-απίθανο: "Εκείνη, η γλώσσα, κατοχυρώθηκε, ναι, μολατάντα. Άλλα έπρεπε να περάσει μέσα από την ίδια της την έλλειψη απαντήσεων, να περάσει μέσα από μια αποτόπαια αφωνία, να διασχίσει τα χίλια σκοτάδια των φονικών λόγων. Πέρασε μέσα απ' όλα αυτά και δε βρήκε λέξεις γι' αυτό που συνέβαινε, αλλά διέσχισε αυτό το πέρασμα και μπόρεσε στο τέλος να βγει στο φως, εμπλουτισμένη με όλα αυτά." (απόσπασμα από την ομιλία στη Βρέμη).

Στο συγκλονιστικό διάλογο των δύο Εβραίων του Gesprac με τον Gebing (Συζήτηση στο βουνό) ο Celan στοχάζεται πάλι το φοβερό ερώτημα: "(...) Γιατί ωρώ και ξαναρωτώ, ποιος λουτόν, αφού ο Θεός τον έκανε

να γεννηθεί Εβραίος, έρχεται μ' ένα αγαθό που του ανήκει σαν ιδιοκτησία..."

Δεν πρέπει να το κρύβουμε: Η ποίηση του Celan είναι δύσκολη, σκοτεινή. Άλλα η σκοτεινότητά της εκφράζεται στο βάθος του πηγαδιού που πρέπει να σκάψει για να έρθει στο φως, μιλά, γίνεται δεκτή σα "μια μποτίλια ριγμένη στη θάλασσα, εγκαταλειμμένη στην ελπίδα -σίγουρα συχνά εύθραυστη- που θα μπορούσε μια μέρα, κάπου να περιστολεγεί, σε μια παραλία, στην παραλία ίσως της καρδιάς". Φορτωμένη με αναφορές και αναμνήσεις, παίζοντας επίσης με την κοινή γλώσσα, επέφερε μια πληθώρα γλωσσημάτων -Szondi, Derrida, Gadamer, Broda, Bollack... Δεν τίθεται θέμα παράβλεψης αυτών των σχολιασμών που φωτίζουν τη δυσκολία, ίσως και την ίδια τη σκοτεινότητα. Άλλα πρέπει επίσης να πούμε ότι το να διαβάσει κανείς Celan απαιτεί λιγότερο προετοιμασία και περισσότερο προδιάθεση, του πνεύματος σίγουρα, αλλά επίσης και της "καρδιάς".

Φούγκα θανάτου (Todesfuge)

Απόσπασμα

Μαύρο γάλα της αυγής το πίνονυμε
το βράδυ
το πίνονυμε το μεσημέρι και το πρωί
το πίνονυμε τη νύχτα, το πίνονυμε και το πίνονυμε
σκάβοντας στον ουρανό ένα τάφο
όπου κανείς δε σιμώνει
Ένας άνθρωπος κατοικεί στο σπίτι παιζει
με τα ερπετά, γράφει
γράφει πότε θα σκοτεινάσει στη Γερμανία
Μαργαρίτα τα χρυσά σου μαλλιά
γράφει αντές τις λέξεις προκωφάει στο κατώφλι και
τ' άστρα χροπηδούν σφυρίζει στα μεγάλα του
σκυλιά
σφυρίζει και βγαίνουν οι Εβραίοι και σκάβονταν
στη γη ένα τάφο
μας διατάζει να πάμε να παίξουμε για να χορέψουν
Μαύρο γάλα της αυγής σε πίνονυμε τη νύχτα
σε πίνονυμε το πρωί ίστερα το μεσημέρι σε
πίνονυμε το βράδυ
πίνονυμε και πίνονυμε
Ένας άνθρωπος κατοικεί στο σπίτι παιζει
με τα ερπετά γράφει
γράφει πότε θα νυχτώσει στη Γερμανία
Μαργαρίτα τα χρυσά σου μαλλιά
Τα γρούζα σου μαλλιά Σούλαμίτ
σκάβοντας στον ουρανό ένα τάφο όπου
δε σιμώνει κανείς

(Συλλογή ποιημάτων, σελ. 53-55)

COMMON ELEMENTS IN JEWISH-SEPHARDIC AND GREEK FOLK SONGS

- By Mr. M. PH. DRAGOUMIS, Musicologist

In an article I wrote some 20 years ago, on the songs of the so-called "rebetes", I demonstrated that an important part of this music is old and belongs to the common heritage of the peoples of the Balkans and the Eastern Mediterranean. And in an example I gave to support this view I showed that there exists a close relationship between the "Judentanz" of the sixteenth century German composer Hans Neusiedler and the instrumental introductions of two songs of the leading "rebetis" Markos Vamvakaris¹. Some years after the publication of this article, I received a letter from Martin Schwartz, a distinguished professor at the department of ancient Iranian and Indo-European studies, at the University of California in Berkeley, who had found my address from a common friend and wanted to share with me his ideas on the relationship between Jewish and Greek "rebetiko" music. His remarks were penetrating and showed quite convincingly with the help of a cassette, that a whole series of rebetika and "Yiddish" songs are related or in certain cases almost identical².

Besides this he pointed out that the folk song "Tsopanakos" (i.e. Little Shepherd) which was used for many years as a signature tune by the Greek national radio was also sung in "Yiddish" and could well be of Rumanian origin. Another tune, he added, which was sung not only in Greek but also in Yiddish and Turkish was a Hassapikos dance which had just been resurrected by the well known Greek folk singer Domna Samiou under the title "*Ehe yia Panayia*"-*Εχε για Παναγιά* (Farewell Madonna)³.

These remarks subsequently reminded me of a Greek fiddler from the Macedonian town of Naousa, who in 1930 had been recorded by the M.F.M.A.⁴ playing a beautiful dance tune which, as he attested, was performed at weddings and was entitled the "Evrekos" (i.e. the "Hebraic")⁵. The original version of this tune has not yet been discovered, but Schwarz was able to

trace down some of its motifs in well known Jewish traditional melodies.

Let us turn now to some discoveries I made on this subject during the last few years. At the fifth Congress of the International Musicological Society, which was held in April 1992 in Madrid, I met the distinguished Israeli ethnomusicologist Susana Weith-Shahak, who kindly offered me a copy of her book on the Judeo-Spanish Moroccan Songs for the Life Cycle⁶ and a cassette from her record of her's entitled "*Sephardi songs from the Balkans*"⁷. When on the last day of the Congress I congratulated Mrs Shahak on her record (I had been able to listen to it on a small cassette-player I was carrying around with me) I told her that the style of the singing sounded quite familiar to me and that I was sure that in time I would be able to trace some elements of the music itself in folk songs from my own country. My remark aroused the interest of Mrs Shahak and we agreed that I would examine the matter more closely in Athens and I would write to her. And indeed in early May I rough transcribed the melodies from the record and then use transcriptions as a basis to discover parallel motifs (cf. Greek folk songs that were known to me from published or unpublished sources. The result of this investigation I immediately posted to Mrs Shahak in Tel Aviv and form the basis of the remaining part of this paper.

From a total of 22 songs, which are included on the record of Mrs Shahak, I was able to find in seven different songs, seven instances of startling similarity with Greek Folk songs. I shall proceed by listing the cases I found on Side A.

The language used by the singers on both sides of the record is Judeo-Spanish.

a) Example A2 is sung before the wedding when the bride displays her dowry. The variant recorded here was performed by a small group of Jewish Bulgarian folk singers. The melody contains three phrases which

succeed one another in the following order: AABCBC. Of these phrases A sounded very familiar and it was not long before I found it in a wedding song called "To Perivoli" (The Orchard) which was collected by Baud-Bovy 8, some sixty years ago, in the Dodecanesian island of Nisyros.

Ex. 1

b) Example A3 is sung on the same occasion (display of dowry) as the previous one by a similar group of Jewish Bulgarian singers. It is divided into two sections. The first section has something in common with the opening of a melody I recorded in 1962 on the island of Aegina⁹. I discovered later that this melody was well known in many other villages in Greece, both in the islands and on the mainland. Its lengthy text recounts the Passion of Christ, and it is sung solely by women in Churches on Good Friday (Megali Paraskevi), while the effigy of the dead Christ is lying in the "tomb" and being decorated with flowers.

Ex. 2

c) Example A5 is sung by the same group of women as in Example A2. It was performed on the day of the wedding when the bride bade farewell to her parents and left them to go to her husband's house. It is composed of three phrases of which the first is more prominent as it is the only one that is always sung twice whenever it occurs. This very same motif was used as an opening phrase for a similar parting song that was sung by the bride, before the Second World War in the village of Avlonari on the island of Euboea¹⁰.

Ex. 3

d) Example A9 is a romance expressing the despair of a young woman whose husband is migrating to a distant country and fears that he will never be able to return to his homeland. It is sung here in 4/4 time, by Matilda Abayu, who was born in Turkey. This song corresponds almost note by note to an unpublished dance from the

island of Samothrace in 9/8 time which belongs to the collection of the MFMA11. The nine beats here are arranged as in many Turkish, Bulgarian and Greek Folk dances of the Karsilama type (2+2+2+3). The Greek text consists of a series of loosely connected couplets in which a young man charmingly complains or teases his beloved.

Ex. 4

Let us examine now the similar cases on Side B:

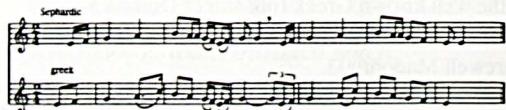
e) Example B2 in 2/4 times is sung by Haim Dassa of Salonica and belongs to the circumcision ceremony. If we take its refrain and compare it to the second half of a melody from the Dodecanesian island of Kasos known as "Zandanikos"¹² we shall see that the two excerpts agree in spite of the fact that the Sephardi version contains more notes than the Greek one. The Zandanikos is a "mandinada" i.e. a long drawn out melody in free rhythm attached to all sorts of 15 syllable rhyming couplets often of an improvisatory nature.

Ex. 5

f) Example B4 is sung by the cantor Jacob Sadicario of Salonica, after the marriage ceremony, after the guests accompany the newly wedded couple to their bedroom. Each stanza is concluded by six-bar refrain on a series of nonsense syllables. The same music appears in the refrain of a Greek Folk song notated by Phardys in the E. Aegean towards the end of the nineteenth century¹³.

Ex. 6

g) Example B5 is a Saturday prayer familiar to the Sephardi Jews all over the Balkans. It is made up of four phrases which could easily belong to a Greek Folk song. I was able to find the Greek equivalent for only one of these phrases. It comes from a dance song from the

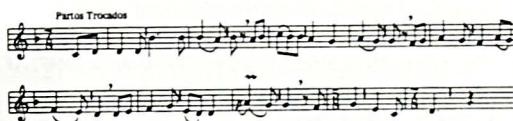
Dodecanesian island of Kastellorizo published in 1935 by Baud-Bovy 14.

Ex. 7

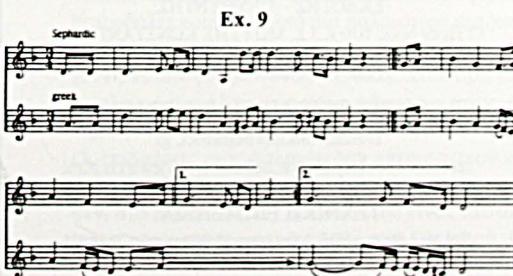
I would like now to make a few further remarks on Mrs Shahak's record, but also on certain Sephardi songs I happen to know from other sources.
a) Ex. A8 follows the 9/8 meter of the karsilamas (see above) which is more frequent in Turkey than in Greece. The 7/8 meter which is highly characteristic of Greek Folk music does not appear in the Shahak record. It is used however for a Ballad I Judeo-Spanish entitled "*Partos trocados*" (The mixed up new-borns) which appears in the first record of an anthology of European music devoted to a variety of Balkan musical dialects and other European Folk song traditions 15.

Ex. 8

b) Example A10 does not seem to have an exact Greek equivalent as far as its music is concerned, though the general style is that of a Greek "amanes" or a Turkish ghazel. But its text is almost identical to a song recorded in 1962 by the MFMA on the island of Euboea 16. In both songs there is a dialogue between a man and a woman. The man warns the woman not to walk down to the seaside because she might be snatched away by the waves. But the woman answers that the storm does not frighten her and that she knows perfectly well how to deal with it.

c) A cassette that was issued recently in Spain under the title "*Nochada de Salónica*" (An evening in Salónica) includes on Side B (track 4) a song composed for the

1873 festivities connected with the inauguration of a Jewish school (*Schola de la Alianza*) in Salónica 17. This melody some thirty years later was reset to a Greek patriotic text urging the Greeks to fight against the enemies of Macedonia 18.

d) In the ballad "Partos trocados" (see above) the slave gives birth to a son, the mistress to a daughter and the witch midwives substitute one child for the other. The result is a whole drama of motherhood 19. A song with a more or less similar theme is sung up to the present day in the Macedonian village of Kostarazi. The exchange there is carried out by the wicked mother who wants her daughter to acquire the pretty son and for the ugly one to be taken by the daughter in law. But her plan fails as the pretty son speaks inspite of his age and uncovers the trick 20.

e) The Sephardic folk also enjoy singing recapitulatory songs. In such songs the singing of each new verse is accompanied by the repetition in reverse order of all the earlier verses. A recorded example of such a song in Judeo Spanish appears in the anthology of European folk music mentioned above 21.

Similar songs appear in other parts of the world as well as in Greece. Perhaps the best Greek examples available on record were published by the MFMA 22.

f) A favourite song among the Balkan-Sephardic people is "*La rosa inflorece*" 23, which employs the chromatic a mode (i.e. a-b flat -c sharp -d-e-f-g-a'). Structurally the melody is divided into four two meter sections in common time starting with an upbeat. Sections A, C and D end on a, while section B concludes on e. All the above characteristics except for the repetition of the second part (phrases C and D) are present in a greek dance song from Smyrna known as "*Smyrneikos Ballos*" 24. A more detailed examination of these two tunes will of course reveal certain differences in the range, number and sequence of the notes. However in section D the unfolding of both melodies is almost identical.

Ex. 10

In her Introduction to her "Sephardi" record 25, Mrs Shahak devotes a paragraph to the question of the

origin of its songs. "In some songs, she writes, the medieval Spanish source can be recognised, and in others the influence of the singer's actual birthplace predominates. A Turkish base can be seen in some richly ornamented melodies and Greek and Bulgarian elements are perceptible in the compound rhythms characteristic of the Balkan countries".

But from the examples that have been brought forward here, it seems likely that the Greek influence was stronger, than what was previously assumed and that it had a direct effect not only on the rhythm but also on the melodies and the subject matter of the texts. On the other hand it is now almost certain that the Jews too exerted a certain musical influence on the Greeks, especially in Sallonica, where until 1912 almost half the population was Jewish²⁶.

Furthermore we should bear in mind that some of the similarities we mentioned in this paper could be attributed to the independent adoption by the Greeks and the Sephardic Jews of melodic or rhythmic models from a third source, such as Turkish or Rumanian folk music. At any rate what is important is not so much who borrowed from whom (usually the person who gives also takes and vice versa) as the fact that beauty (especially in music) is stronger than prejudice and often succeeds to attract what appears to be unattractable.

Reprinted by Λαογραφία,
Vol. 38 (1995-1997)

Υποσημειώσεις

1. M. Dragoumis, "The Music of the Rebetes" in "Rebetika: Songs from the Old Underworld", ed.= K. Butterworth and S. Schneider (Athens 1975), 16-25 and 150-157.
2. The melodies which enabled Schwarz to claim that the rebetika are closely related to a type of song popular among the Ashkenazi Jews have mainly come down to us without names of composers (neo Melachrino, Skertsopetachto, Nina), or belong to composers of the older rebetic generation such as Toundas (Garsona - Pali Apópsē tha methiso Hariklaki mou), Vamvakaris (Adika me Katakrinoun) and Yovan Tsous (Paraponiounte i mangues).
3. "Ehe yia Panayia", Columbia SCXG 115, Athens 1974, Side A track 1.
4. The Merlier Folk Music Archives (MFMA) are attached to the Center for Asia Minor Studies and are housed together with the Center in 11 Kydathineon Str., 105 58 Athens.
5. This solo was issued in a limited number of copies by the MFMA in 1930 (78 rpm series, no 70b).
6. The Jewish Music Research Centre et. al., Jerusalem 1989.
7. Anthology of Musical Traditions in Israel: Sephardi Songs from the Balkans, ed. The Hebrew University of Jerusalem et. al., Recordings and Commentaries: Susana Weich-Shahak, Jerusalem 1980.
8. "Chansons du Dodecanese", 2, Athens 1938, 195.

9. Tape 204 B7 of the MFMA collection.
10. M. Dragoumis: "Mia Anekdoti Sillogi Dimotikon Tragoudion tou Avlonariti Daskalou Yianni Gizeli" in Αρχείον του Ευβοϊκών Μελετών 23:294 (Athens, 1980).
11. Cassette 871.
12. S. Baud-Bovy, op. cit., 360.
13. M. Dragoumis, "Ogdonda-pende Dimotikes Melodies apo ta katalipa tou Nikolaou Phardi, (85 δημοτικές Μελωδίες, από τα κατάλοιπα του Ν. Φαρδύ), Athens 1991, 86-7.
14. "Chansons du Dodecanese", 1, Athens 1935, 360.
15. World Collection of Recorded Folk Music, established by Constantin Brailoiu (1951-1958), Disque III, Europe 1, International Archives of Folk Music of the Geneva (Ethnographic Museum), VDF 30-427, Geneva 1984, Side B track 7.
16. Tape 76 A3.
17. The full title of the cassette is : "Nochada de Salonica", Cantos Judeo-espanoles de Salónica, Saga Sec. 10.581, Madrid 1992.
18. Mousikon Parartima Phormingos (Μουσικόν Παραρτήμα "Φόρμιγγος"), Series B, 4, 1908, p. 13.
19. See commentary, by Leon Algazi, on the jacket of the record "Europe 1", mentioned in note 15.
20. Tape 104 A4 of the MFMA collection.
21. "Europe 1", Side B track 5.
22. "Dimotika Tragoudia tis Sillogis Melpos Merlier" (Δ. Τραγούδια της Συλλογής Μέλπος Μερλιέ), Polydor 2421079, Athens 1976, Side B track 8; also "Houliarades", AF 114, Athens 1988, Side A track 1.
23. "Europe 1", Side B track 3.
24. "Τραγούδια και χοροί από τα Αλάτσατα και την Ερυθραία Μ. Ασίας" Δίσκος LP αρ. LCGW 108 του Λυκείου Ελληνίδων, Αθήνα 1991, B2.
25. See enclosed leaflet p. 1.
26. For a full discussion of the correspondence between Sephardic and Hellenic balladry, see S. G. Armistead, Greek Elements in Judeo-Spanish traditional Poetry, *Laographia*, vol. 32: 134-164, Athens, 1979-1981 [1982].

ΖΕΡΟΝΟΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:
ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:
Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΥΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:
Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 32.44.315-8
E-mail: hhkis@hellasnet.gr
Internet site: <http://www.hellasnet.gr/jews/kis.html>

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

Ο εβραϊκός και ο ελληνικός πολιτισμός βάση του ευρωπαϊκού

Συνέχεια από τη σελ. 2

μόνο ανάμεσα στους Εβραίους, αλλά ανάμεσα σ' όλους τους λαούς της γης.

Η ΥΨΗΛΟΤΕΡΗ και κεντρική έννοια της πατριαρχικής εξέλιξης στην Παλαιά Διαθήκη βρίσκεται φυσικά στην έννοια του Θεού. Ο Θεός αντιπροσωπεύει την ενοποιητική αρχή που ενυπάρχει πίσω από την πολυπλοκότητα των φαινομένων. Ο άνθρωπος έχει δημιουργηθεί "καθ' ομοίωσιν του Θεού". Έτσι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι -ίσοι ως προς τις κοινές τους πνευματικές ιδιότητες, την κοινή τους λογική και την ικανότητά τους για αδελφική αγάπη.

ΣΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟ των πρώτων χρόνων αναπτύσσεται ακόμη περισσότερο το πνεύμα αυτό, όχι τόσο με την έμφαση της ιδέας της αγάπης, που την έκφρασή της συναντάμε σε πολλά σημεία της Παλαιάς Διαθήκης, αλλά με την έμφαση της στον υπερφυσικό χαρακτήρα της θρησκείας. Καθώς οι προφήτες πρόσβαλαν την εγκυότητα των κράτους τους, γιατί δεν ανταποκρινόταν στις απατήσεις συνειδησης, έτσι και οι πρώτοι χριστιανοί πρόσβαλαν την θητική νομιμότητα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, γιατί παραβίαζε τις αρχές της αγάπης και της δικαιοσύνης.

ΕΝΩ η ιουδαιοχριστιανική παράδοση τόνιζε περισσότερο την θική άποψη του πατριαρχικού πνεύματος, η ελληνική σκέψη βρήκε τη δημιουργικότερη έκφρασή της στην πνευματική του άποψη. Στην Ελλάδα, όπως και στην Παλαιστίνη, συναντάμε έναν πατριαρχικό κόσμο που, και ως προς την κοινωνική και ως προς τη θρησκευτική του άποψη, είχε ξεπροβάλει νικηφόρα από μια παλαιότερη μητριαρχική κοινωνική διάρθρωση. Όπως η Εύα δεν είχε γεννηθεί από μήτρα γυναίκας, αλλά πλάστηκε από το πλευρό του Αδάμ, έτσι και η Αθηνά δεν ήταν γέννημα γυναίκας, αλλά βγήκε από το κεφάλι του Δία. Οι επιβιώσεις ενός παλαιότερου μητριαρχικού κόσμου εύκολα διακρίνονται, όπως έδειξε ο Μπαχόφεν, στα πρόσωπα των θεαίνων που είναι υποταγμένες στον πατριαρχικό κόσμο του Ολύμπου. Οι

Ελληνες έθεσαν τα βάθρα της πνευματικής εξέλιξης του δυτικού κόσμου. Έθεσαν τις "πρώτες ωρές της επιστημονικής σκέψης, ήταν οι πρώτοι που ανέδειξαν τη "θεωρία" ως βάθρο της επιστήμης και ανέπτυξαν μια συστηματική φιλοσοφία σε βαθμού που δεν υπήρχε σε κανένα προγενέστερο πολιτισμό Διατύπωσαν τη θεωρία του κράτους και της κοινωνίας με βάση την εμπειρία τους από την ελληνική πόλη-κράτος, που συνεχιστής της ήταν η Ρώμη, πάνω στην κοινωνική βάση μιας απέραντης ενιαίας αυτοκρατορίας.

Η ΑΝΙΚΑΝΟΤΗΤΑ της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας νείασαν απαλίσει μια συνεχή κοινωνική και πολιτική εξέλιξη, οδήγησε σε αποτελματωθεί γύρω στον τεταρτού αιώνα, αφού όμως πρότα είχε εμφανισθεί ένας νέος πανίσχυρος θεόμος, η Καθολική Εκκλησία. Ενώ ο Χριστιανισμός των πρώτων χρόνων ήταν πνευματικό επαναστατικό κίνημα των φτωχών και των απόληρων που αιματίζονταν την ήθηκη νομιμότητα του υφιστάμενου κράτους, μέσα σε απίστευτο βραχύ διάστημα, η πίστη της μειονότητας που τα μέλη της αποδέχονταν τους διωγμούς και τεθάνατο ως μάρτυρες του Θεού, μετατράπηκε σε επίσημη θρησκεία των ρωμαϊκών κράτους. Ενώ η κοινωνική διάρθρωση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας μετασχηματίζοταν βαθμαία σε φεοιδαρχικό συστήμα που επέζησε στην Εγχώριη πάνω από χιλιά χρονια, μετασχηματισμοί άρχισαν να σημειώνονται επίσης και στην κοινωνική διάρθρωση της Καθολικής θρησκείας. Η προφητική στάση που ενθάρρυνε την καταγέλλια και την επικριση της παραβίασης από τις κοινωνικές δινύμεις των αρχών της αγάπης και της δικαιοσύνης έχασε την αποικιακή της. Η νέα στάση απαιτούσε τη δίγλως επιφυλαξίες υποστήριξη της εκκλησιαστικής εξουσίας ως θεόμον. Στις μάζες δόθηκε μια τέτοια ψυχολογική ικανοποίηση, ώστε αποδέχτηκαν με αυταπάρητη την εξάρτηση και την αθλιότητά τους, κάνοντας ελάχιστες προσπάθειες για τη βελτίωση των κοινωνικών τους συνθηράνων.

[Απόσπασμα από το βιβλίο "Η Υγιής Κοινωνία", (Εκδόσεις Μπουκιμάνη, Αθήνα, 1973) σελ. 74 κ.ε. Μετάφραση Δ. Θεοδωροκάποντου]

Βιβλίο

* ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΑΦΤΑΤΖΗ:
Το Ναζιστικό Στρατόπεδο Παύλου Μελά Θεσσαλονίκης (Εκδόσεις "Παραπορητής", Θεσσαλονίκη 1999):

Οι Γερμανοί κατά την περίοδο της κατοχής στη χώρα μας ίδρυσαν 36 στρατόπεδα συγκέντρωσης. Τα πιο φοβερά μεταξύ αυτών ήταν του Χαϊδαρίου, του Χαζεύκα στη Λάρισα και του Παύλου Μελά στη Θεσσαλονίκη. Σ' αυτά άλλοι βασανίστηκαν, άλλοι εξοντώθηκαν και άλλοι έζησαν για να κουβαλούν στη μνήμη τους το πιο απάνθρωπο κομμάτι της Ιστορίας.

Απάνθρωπο γιατί ποδοπατήθηκε η αξιοπρέπεια, η ανθρωπότητα γνωρίσε τον εξευτελισμό της αθετώντας νόμους ανθρώπινους και θείους. Σ' αυτό το βιβλίο αναφέρεται το ημερολόγιο ενός ομήρου του Λεωνίδα Γιαστημακόπουλου.

Χάρη στην τόλμη αυτού του ανθρώπου μαθαίνουμε όλα τα συμβάντα καθ' όλη τη διάρκεια του εγκλεισμού του στο Ναζιστικό Στρατόπεδο.

Καταχωρούνται μέσα σ' αυτό μέρα με τη μέρα, στιγμή προς στιγμή όλα τα απάνθρωπα και φρικαλέα βασανιστήρια, εκτελέσεις, εκβιασμοί, δραπετεύσεις έτοις όπως τα είδε και τα έζησε αυτός ο άνθρωπος.

Διαβάζοντας κομμάτια από αυτό το ημερολόγιο ο ανθρώπινος νους σαλεύει με την κτηνωδία και τη φρικαλέότητα των καταστάσεων. Είναι μπερδεμένα τα συναισθήματα με τη λογική μη μπορώντας ο συγγραφέας σ' όλη αυτή τη δίνη να τοποθετήσει τις σκέψεις του με ακρίβεια. Το βιβλίο όμως αυτό αποτελεί μια πηγή ιστορικής μαρτυρίας γιατί έχουμε την ευκαιρία να δούμε τις καταστάσεις που επικρατούσαν άμεσα έχοντας ολοκληρωμένη αποψη.

Το ημερολόγιο αυτό αξίζει να διαβαστεί από όλους και ιδιαίτερα από τους νέους για να μην ξεγνούν την ιστορία τους και τους ανθρώπους που θυσιάστηκαν για τα εθνικά ιδεώδη και το όνομα της ελευθερίας.

Και απλά πρέπει να μάθουν όχι για να μισήσουν μα για να καταλάβουν.

* ΝΕΣΤΟΡΑ ΜΑΤΣΑ:
Αυτό το παιδί πέθανε αύριο (Εκδόσεις Ελευθερουδάκη, τρίτη έκδοση):

Ένα μικρό παιδί ζει τη φρίκη του πολέμου... Την πείνα και τις δοκιμασίες της Κατοχής... Την αιχμαλωσία του πατέρα και την εξορία του στα Γερμανικά στρατόπεδα... Την καθημερινή αγωνία του τετράχρονου Κατοχικού χειμώνα... Κι αισθάνεται την ανάγκη να γράφει ένα Ημερολόγιο. Ένα απλό ημερολόγιο των καθημερινών

βιωμάτων του σα μια μεγάλη έκθεση για το σχολείο.

Αυτό το "Ημερολόγιο της Κατοχής", με τον τίτλο "Αυτό το παιδί πέθανε αύριο", είναι το νέο βιβλίο του Νέστορα Μάτσα, που οι τρεις προηγούμενες εκδόσεις του είχαν εξαντληθεί από το 1993 και επανακυλοφορεί τώρα αναθεωρημένο και με πλούσια εικονογράφηση.

* ΛΙΝΑΣ ΦΩΛΙΝΑ: **Αλμπέρτο Ερρέρα: Ωδή σ' έναν ήρωα** (Λάρισα 1998):

Η πρώτη της ποιητική συλλογή αφιερωμένη στον Λαρισαίο Εβραίο Αλμπέρτο Ερρέρα και στις "Ανθρώπινες υπάρξεις που γίναν στάχτες/ καμένης σάρκας μυωδία/ στον Μπιργκενάου τις αράχνες/ τα εβραιόπαιδα στον χάρου τα φύλια".

Λάβαμε επίσης:

* Ι.Μ. ΚΟΝΙΑΡΗ:
Εκκλησιαστικά άτακτα (Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 1999). Συλλογή άρθρων του της περιόδου 1993 - 1998. Πρόλογος Αρχιεπισκόπου κ. Χριστόδουλου.

* ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ: **Το έργο του Πινθαγόρα** (Αθήνα, 1999). Αναφορά στο έργο του μεγάλου Έλληνα φιλοσόφου.

* ΓΙΩΡΓΗ ΧΑΛΑΤΣΑ:
Ψινή βαθειά (Αθήνα 1999). Ιστορία από την

Κατοχή και την Αντίσταση.

* ΓΙΑΝ. Α. ΚΑΡΑΜΗΤΣΟΥ: **Υδρα - Νήσος εντελής Δρυόπων** (Εκδοση Δήμου Υδραίων, 1998).

Επιστολές στα "Χρονικά"

Από την ιστορία της Κατοχής: Ο κ. Ιωσήφ Βεντούρας, Αθήνα, σε επιστολή του σημειώνει:

«Στο τελευταίο τεύχος του περιοδικού "Χρονικά" (αρ. 160) δημοσιεύθηκε απόσπασμα από το βιβλίο "Τις Κυριακές φορούσαμε τα καλά μας", της Μαριέλλας Σφακιανάκη - Μανωλίδου. Στο απόσπασμα αυτό η συγγραφέας αναφέρει αναμνήσεις από την παιδική της ηλικία κατά την περίοδο της Κατοχής και τη μεταπολεμική. Γράφει για τους καλούς γείτονες Εβραίους, τα παιδικά παιχνίδια με τη Σήφη και την Υβέτ στη γειτονιά, την κυρία Μπιάνκα που μάθαινε πιάνο στην αδελφή της αλλά και τη φιλοξενία που τους προσέφερε η οικογένειά της στη διάρκεια της Κατοχής. Η οικογένεια αυτή υπήρξε η δική μου».

Summary of the contents of Issue No 161, Vol. 22

May - June 1999

✓ **Jewish and Hellenistic civilizations** constitute the basis of Western civilization, according to Erich Fromm, in his book "The healthy society", a section of which is being published. In particular, Fromm writes, "while Judeo-Christian tradition placed more emphasis on the moral view of the patriarchic spirit, Hellenistic thought was more creatively expressed through its spiritual view".

✓ **David Ben Gurion** was declared Doctor of Philosophy with a thesis on Plato. In 1958 he had published an article in a Greek newspaper, where he had analyzed Plato's point of view on the subject of slavery.

✓ Mrs M. Xyda, architect, mentions data on the **Jewish community of Chios**,

since their first settlement, the era of Succession, until the modern days.

✓ We publish a section of Mrs. M. Kliafa's book, referring to **Trikala** during the period 1911-1940, with data on the local Jewish Community.

✓ We publish the names of 150 Greek citizens who have been awarded the title "**Righteous among the Nations**" by Yad Vashem Institute, for their contribution in saving Greek Jews during the Holocaust.

✓ P. Kéchichian presents **Paul Celan** and his work on the occasion of the release of the latter's poems in French. (Republication from the French newspaper "Monde")

✓ The issue closes with letters to the editor and book presentations.

(Translation: Rebecca Kamchi)

